

Püspöki székhely és városfejlődés

(Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig)

Az egyháztörténetírás egyik feladata az egyház és a világi társadalom kapcsolatának vizsgálata. Ennek része az egyházi központok településalakító szerepének kutatása. A korai magyar településhálózatban kiemelkedő helyük volt a püspöki székhelyeknek. Az egyes püspöki székvárosokat külön-külön ugyan többen vizsgálták,¹ de város és püspökség kapcsolatát, a város mint egyházi központ szerepét valamint az egyházi intézmények hatását nem hangsúlyozták. Ezidáig szinte kizárólag a püspöki városok jogi helyzetét és ennek következményeit emelték ki. Így nem került előtérbe a felismerés, mely szerint a püspöki székhelyt külön város-típusként kell vizsgálni.²

¹ Pl. K.-D. Grothusen: Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Wiesbaden 1967.; Váczy P.: A város az ókor és a középkor fordulóján; Lengyel A.: A középkori Győr; Fügedi E.: Győr városának 1271. évi kiváltságlevelé. in: Győr. Vároštörténeti tanulmányok. Szerk. Dávid L. — Lengyel A. — Z. Szabó L., Győr 1971. 49-117.; Nagy J.: Eger története. Bp. 1978. 9-28.; Gutheil J.: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979.²; Zolnay L.: A középkori Esztergom. Bp. 1983.; Kubinyi A.: A középkori Vác 1526-ig. in: Vác története I. Szerk. Sági V. Szentendre 1983. 49-76.; Györffy Gy.: Vác városa az Árpád-korban. in: Levéltári Közlemények 63 (1992) 53-60.

² A német várostörténeti kutatás nagy figyelmet szentel ennek a várostípusnak, néhány példa: F. Merzbacher: Bischofsstadt. Köln 1961.; K. Hefele: Studien zum hochmittelalterlichen Stadtypus der Bischofsstadt in Oberdeutschland. München 1970.; G. Möncke: Bischofsstadt und Reichsstadt. Berlin 1971.; Bischofs- und Kathedralstädte. Hrsg. F. Petri, Köln—Wien 1976.; E. Ennen: Stufen der Zentralität im kirchlich-organisatorischen und kultischen Bereich. Eine Fallskizze: Köln. (a továbbiakban Ennen: Köln) in: Zentralität als Problem der mittelalterlichen Stadtgeschichtsforschung. Hrsg. E. Meynen. Köln—Wien 1979. 15-21.; N. Leudemann: Deutsche Bischofsstädte im Mittelalter. München 1980.; P. Dollinger: Der Aufschwung der oberrheinischen Bischofsstädte in der salischer Zeit. in: Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen. Hrsg. B. Diestelkamp. Köln—Wien 1982. 143-148.; Stadt und Bischof. Hrsg. B. Kirchgässner — W. Baer, Sigmaringen 1988.

A későközépkori magyar városhálózat hierarchikus rendjét bemutató tanulmányok — koldulórendi kolostorok száma³ és az egyetemekre beiratkozott polgárok száma szerint kirajzolt hierarchia⁴ — eredményei meggyőzően bizonyítják, hogy Pécs a 15. században az ország legjelentősebb városai közé tartozott. A város 11-14. századra visszanyúló történetét azonban csupán az 1367. évi egyetem-alapítás kapcsán vizsgálták.⁵ A település korábbi szerepének bemutatásánál szükséges összegyűjteni, hogy Pécs milyen központi funkciókat látott el, és ezek hatóköre mekkora területre terjedt ki. Meg kell kísérelni a város vonzáskörzetének, helyesebben gazdasági, igazgatási és kulturális vonzáskörzeteinek megrajzolását. Amikor jelen dolgozat minderre kísérletet tesz, egyúttal adalékot szolgáltat a püspöki székhely mint várostípus vizsgálatához, s a tervezett Pécs története monográfia előmunkálatához.

A római Sopianae és frank Quinque Basilicae előzményeire támaszkodva Pécs már az államalapítás korában fontos központtá vált. Vélhetőleg a város keresztény hagyományai, a még álló, és a frankok által is használt ókeresztény kápolnák miatt választották Pécszet az 1009-ben a Duna jobb partja mentén alapított püspökség székhelyévé. A város elsősorban kultikus hagyományainak köszönhetően lett a korai magyar településhálózat egyik centruma.⁶ A világi igazgatásban azonban a 11. század elején, de a középkor későbbi szakaszában sem kapott kiemelt szerepet.⁷ A megyeszervezéstől a 13. század második feléig-végéig működő királyi vármegye központja a Duna menti Baranyavár lett. Baranyavár kiválasztását egyrészt hadászati helyzete indokolta, mivel a Dráva mocsarainál zárta le a Duna mellett Bizánc irányába haladó kereskedelmi és hadiutat. Másrészt, amint azt Kris-

---

³ Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. in: Fügedi E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. 87.

⁴ Kubinyi A.: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. (a továbbiakban Kubinyi: Városhálózat) in: Településtudományi Közlemények 23 (1971) 74.

⁵ Székely Gy.: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középeurópai egyetemlétesítések összefüggéseiben. in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967. 155-174.

⁶ Dercsényi D. — Pogány F.: Pécs. Bp. 1956. 21.; Kosztá L.: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. (a továbbiakban Kosztá: Egyházszerv.) in: Az államalapító. Szerk. Kristó Gy., Bp. 1988. 184.

⁷ Az utazó királyok többször időzhettek a városban és ezekhez az alkalmakhoz bizonyosan kormányzati döntések is kapcsolódtak. Ezt példázza 1064-ben, húsvét napján a városban tartózkodott Salamon király Géza herceggel, és a székesegyházban az ünnep liturgiájához kapcsolódva ünnepi koronázást is tartottak. *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. E. Szentpétery, Bp. 1937. 362.

tó Gyula hangoztatta, Péccsel szemben az döntött Baranyavár megyeközponttá tétele mellett, hogy ez utóbbi településen már vár állt, míg Pécsen ebben az időben még nem.⁸

Pécs a királyi vármegye bomlása után, a tatárjárást követően sem kapott centrális funkciókat a világi igazgatás terén. A kialakuló nemesi vármegye központja a 14. század elejére a Siklós melletti Nagyfalu lett.⁹ Az új központ kiválasztását az indokolta, hogy a vármegye minden irányából jól elérhető helyen feküdt. Pécs mint püspöki birtok eleve nem jöhetett számításba. A nemesi vármegye önállóságát csonkította volna, ha a megye egyik legjelentősebb birtokosának székhelyét teszik a vármegye székhelyévé,¹⁰ bár nem egy püspöki központ (pl. Veszprém, Csanád) a nemesi vármegye irányításában is szerepet kapott.

A püspökség megalapítása (1009) után Pécs lett a Dél-Dunántúl és a Dráva-Száva folyó határolta terület keleti felének egyházi központja. A pécsi püspök délnyugati joghatóságának pontos lehatárolása az 1090-es években, a zágrábi püspökség megalapítása után történt meg.¹¹ A pécsi egyházmegye területén a 11-12. században négy megye, Tolna, Baranya, Valkó és Pozsega szerveződött meg. A püspökség területe 20340 km² ¹² volt, ezt a vidéket egyházi ügyekben Pécsről kormányozták. Így a város egyházigazgatási vonzáskörzete Magyarország teljes (lakott és lakatlan) területének (330 ezer km²) kb. 6,2 %-át tette ki.

A 11. században a kicsi templomsűrűség miatt a plébániákat, az egyházigazgatás alsóbb központjait a főközpontból, a püspöki székhelyről közvetlenül irányították, ellenőrizték. A 11. század végére a plébániák számának növekedése szükségessé tette, hogy a hatékony felügyelet érdekében megszervezzék az egyházi igaz-

⁸ Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. (a továbbiakban Kristó: Vármegyék) Bp. 1988. 94-95.

⁹ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. (a továbbiakban ÁMF.) Bp. 1987.³ 345.

¹⁰ Koszta L.: Az Árpád-kori halászfalutól a püspöki mezővárosig. (a továbbiakban Koszta: Mohács) in: Tanulmányok Mohács történetéből. Szerk. Ódor I., Mohács 1993. 13.

¹¹ Diplomata Hungariae Antiquissima I. Ed. Gy. Györffy, Bp. 1992. 58.; Kristó: Vármegyék 283-305.; Koszta: Egyházszer. 183.;

¹² Ortway T.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. (a továbbiakban Ortway: Tizedjegyzékek) Térképkötet. Bp. 1892. Pécsi egyházmegye térképe alapján a mérést a Pécsi Geodéziai Vállalat szegedi munkatársa, Kolumbán Tamás végezte. Segítségét ezúton is megköszönöm.

gátás középső szintjeit a főesperességeket.¹³ A pécsi egyházmegyében a 11. század vége és a 12. század folyamán hét főesperességet — Pozsegával együtt nyolcat — hoztak létre,¹⁴ így a püspök és a plébániák kapcsolattartása egyre inkább közvetetté vált, és gyakran a nyolc főesperesi templomon keresztül történt. Pécs maga viszont nem lett egyetlen főesperesség székhelye sem. A város plébániái a vátyi főesperesi kerülethez tartoztak.

A 12. század végén, az egyházi középréteg formálódásához kapcsolódva, a pécsi egyházmegyében is megindult a főesperesek székeskáptalanba költözése. Egy 1181-es oklevél még csak egyetlen főesperest említ a városban.¹⁵ Alig 36 esztendő múlva már hat archidiaconust soroltak fel Pécsre,¹⁶ 1239-ben pedig a hiányzó tolnai főesperest is említették egy püspöki oklevélben.¹⁷ Közvetlenül a tatárjárás előtt tehát a nyolc főesperes közül hat Pécsről irányította a kerületéhez tartozó plébániákat. Ezzel újra megerősödött, közvetlenné vált a püspöki székváros és az egyházmegye plébániáinak kapcsolata. A kapcsolattartás szorosabbá válását jelzi, hogy az addig vátyinak nevelt főesperesség nevet váltott, és a 14. század elejétől kezdve székesegyházinak hívták.¹⁸ Kivételt csupán a pozsegai főesperesség jelentett, ahol a terület középszintű egyházi igazgatását a pozsegaszentpéteri prépost

¹³ Fügedi E.: Középkori település és egyházi szervezet az egykori Felvidéken. in: *Regnum 1944–1946*. 126.; A. Szentirmai: *Der Ursprung des Archidiaconats in Ungarn*. in: *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 7 (1956) 231–244.; Kristó: *Vármegyék* 214–218.

¹⁴ Tímár Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. (a továbbiakban Tímár) in: *Baranyai Helytörténetírás* 1981., Pécs 1982. 39.; Kristó: *Vármegyék* 284.

¹⁵ III. Béla magyar király emlékezete. (a továbbiakban Forster: III. Béla) Szerk. Forster Gy., Bp. 1900. 345.

¹⁶ 1217. Árpádkori új okmánytár XI. Szerk. Wenzel G., Bp. 1878. (a továbbiakban AÚO.) 154. Az oklevél tanúnévkorában „Tyburcio preposito de Posaga existente, Lodomerio preposito Sancti Johannis et archydiacono de Baranya... Johanne archydiacono de Marchia, Jacobo archydiacono de Wathy, Petro archydiacono de Walko, Johanne archydiacono de Regun”.

¹⁷ „Tulpino archidiacono de Tolna” *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IV/1. (a továbbiakban F.) Ed. G. Fejér Buda 1829. 173.

¹⁸ 1276. „Stephanum archidiaconum de Vagh” AÚO. IX. 163–164. az utolsó említése a vátyi főesperességnek. 1291-ben talán a névváltás folyamatát mutatja, hogy az esperesség betöltőjének említésekor nem adják meg a főesperesség nevét, „coram discreto viro magistro Egidio archidiacono”. Hazai oklevéltár 1234–1536. (a továbbiakban HOKI.) Szerk. Nagy I. — Deák F. — Nagy Gy., Bp. 1879. 158–161.; 1306-os pécsi püspökválasztási jegyzőkönyv említi először a pécsi (székesegyházi) főesperest, „Ego Egidius archidiaconus cathedralis, canonicus Quinqueecclesiensis huic electioni interfuit consensi subscripsi et sigillum apposui” Df. 230259.

látta el.¹⁹ Így e vidék a többi főesperesi kerülethez viszonyítva lazábban kötődött a székvároshoz.

A 14. század első harmadának végén a pécsi püspökség joghatósága alá összesen 529 alközpont, plébánia tartozott. A székesegyházi főesperességben az ürögi monostorral együtt 89, a baranyai főesperességben a négy püspöki joghatóság alatt álló monostorral együtt 99 templomos hely volt.²⁰ A dioecesis legészakibb megyéjének, Tolnának két főesperessége közül a regölyiben Töllel együtt 68, a tolnaiban pedig 74 plébániát soroltak fel.²¹ Az egyházmegye Dráván túli főesperességei közül az aszuágiban 51, a valkóiban 66, a marótiiban 41,²² míg a pozsegai prépost alá tartozóban 41 templomos helyet említettek az 1332-7-es pápai tizedjegyzékben.²³ A pécsi püspökök és a plébániák többségének kapcsolattartását azonban a kegyúri jogok korlátozták.²⁴ Ez alól természetesen a püspöki és a káptalani birtokokon épült templomok kivételt jelentettek, mivel ezek földesúri jogon is a püspökség részét képezték.

A középkori egyházigazgatáshoz hozzá tartozott az egyházmegyei zsinatok intézménye. Az első ilyen gyűlést 585-ben Auxerre-ben rendezték. A IV. lateráni zsinat 1215-ben évenkénti megtartásukat írta elő, de ez a rendelet sehol sem vált gyakorlattá.²⁵ Az intézmény magyarországi bevezetését Kálmán király első törvénykönyvének második pontja írta elő, amely szerint ezeket az egyházmegyéknek évente két alkalommal, Szt. Fülöp és Jakab apostolok napján (május 1.), illetve Szt. Mihály nyolcadán (október 6.) kellett a püspök elnöklete alatt megtartaniuk, és a klerikusokon kívül, az egyházmegye területén működő ispánoknak és az egyéb

¹⁹ Koszta L.: A pozsegai káptalan tagjai a XIV. század közepéig. (a továbbiakban Koszta: Pozsegai kápt.) in: Aetas 1991/3-4. 45.

²⁰ ÁMF. I. 264-8., a baranyai főesperesség területén további 14 plébánia volt, de ezek a pécsváradi kolostorhoz tartoztak, mentesek voltak a pécsi püspök és az illetékes főesperesi joghatósága alól. A főesperesi jogokat a pécsváradi apát gyakorolta felettük. Sörös P.: Az elenyészett bencés apátságok. Bp. 1912. 22. és Gállos F. — Gállos O.: Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez. Pécs 1975. 16.

²¹ Hegedűs L.: Egy Anjou-kori összeírás nyomában. A tolnai és a regölyi főesperesség. in: Levéltári Szemle 29 (1979) 580-584.

²² ÁMF. I. 264-268. és pontosabb munkák hiányában Ortway Tizedjegyzékek I. 264-268. (aszuági főesp.), u. o. 272-278. (valkói főesp.), u. o. 278-282. (maróti főesp.)

²³ ÁMF. I. 264-268., Engel P.: Pozsega megye. Kézirat az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzához. (a továbbiakban Engel: Pozsega) Bp. 1988. Az anyaggyűjtés használatát ezúton is megköszönöm Engel Pálnak.

²⁴ Szabó I.: A középkori magyar falu. (a továbbiakban Szabó: Magyar falu) Bp. 1969. 199-200.

²⁵ Lexikon für Theologie und Kirche III. Freiburg 1959. 413.

tiszttségviselőknek is meg kellett rajtuk jelenni.²⁶ 1193-ban a váci egyházmegyében rendelték el, hogy minden esztendőben Kisboldogasszony napján (szeptember 8.) zsinatra kell hívni az egyházmegye klerikusait.²⁷ Az 1279-es budai zsinat 18-19. pontjai szabályozták újra az egyházmegyei gyűléseket, elrendelve, hogy rajtuk a püspökség minden klerikusának és szerzetesének részt kell venni.²⁸

A rendelkezések ellenére Magyarországon sem évenkénti rendszerességgel hívták össze az egyházmegyei zsinatokat. Az első ilyen gyűlés megrendezéséről Esztergomból maradt fenn híradás 1256-ból. A középkor végéig (1526) mindössze 44 megrendezését lehet bizonyítani a két magyar egyháztartományban. Pécsen is csak kettőről van tudomásunk, s ezek is későiek (1456 és 1515). Magyarországon az egyházmegyei zsinatokat, úgy tűnik, kivétel nélkül a székesegyházakban, vagy az azokhoz tartozó püspöki épületekben rendezték a püspökség védőszentjének ünnepén, tehát Pécsen június 29-én, Szt. Péter apostol napján. Általában 3-5 napig tartottak. Ennyi időre kellett, hogy a résztvevők szállást biztosítsanak maguknak a városban. A zsinatokat szabályzó törvények (Kálmán király törvénykönyve és az 1279-es zsinati határozat) alapján kitűnik, hogy ezek nem képviselői gyűlések voltak, hanem elvileg az egyházmegye teljes papságának meg kellett rajtuk jelenni.²⁹ Alkalmanként tehát akár több száz klerikus is megfordulhatott Pécsen. Kálmán törvényein túl egy-egy elszórt 15. századi adat alapján, szinte bizonyosnak vehető, hogy az egyháziakon kívül laikusok is részt vettek a zsinatokon.³⁰ Sejteti ezt az is, hogy a korabeli jogrendszerben nem különítették el pontosan az egyházi és a világi jog kompetenciáját.³¹

A ritkán összehívott, látványos szertartásokkal színesített és a nagy számú résztvevő miatt emlékezetes zsinatok a város egyházkormányzati centrális szerepét hatásosan demonstrálták. A kapcsolatok intenzitása szempontjából azonban fontosabbnak tekinthetők a 14. század elején létrejövő és ezután rendszeresen működő

---

²⁶ Závodszy L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (a továbbiakban Závodszy) Bp. 1904. 184.

²⁷ F. II. 290-291., A. Szentirmai: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter. (a továbbiakban Szentirmai: Diözesansynode) in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 47 (1961) 266-269.

²⁸ Kun László emlékezete. Szerk. Kristó Gy., Szeged 1994. 150-151.

²⁹ Szentirmai: Diözesansynode 270-279. és 290-292.

³⁰ Szentirmai: Diözesansynode 272-273.

³¹ Bónis Gy.: Az egyházi és a világi jog határai a középkorban. in: Eszméletörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 235-241.

szentszéki bíróságok,³² amelyeken a főesperesek, s következő felebbviteli fórumként a püspök, vagy vikáriusai ítéleztek az egyházmegye területén a kánonjog alá eső peres ügyekben, leggyakrabban eljegyzési szabálytalanságok, leánygyed, vagy dos kiadása miatt keletkezett jogvitákban.³³

A liturgiai előírások tovább erősítették Pécs központi funkcióit, mivel az egész egyházmegye kultikus centruma a székesegyház volt. Ezt legjobban a nagycsütörtöki krizmaszentelés mutatja. Nagycsütörtök délelőtt az egész egyházmegyében csak a székesegyházban lehetett misét bemutatni, és ott, az úgynevezett krizmaszentelési mise keretében történt a szentolajok (betegek olaja, keresztelendők olaja és a krizma) megáldása. A szertartást a püspök az egyházmegyei papság asszisztenciájával végezte így szimbolizálva a püspök és a joghatósága alá tartozó papság összetartozását. Kíváncsú volt ezért, hogy minél több pap részt vegyen rajta. A mise befejeztével elosztották a szent olajokat, amelyeket ezután a püspökség plébániáiba vittek szét, hogy a következő esztendő nagycsütörtökéig azokkal szolgálják ki a szentségeket.³⁴ Az olajoknak legkésőbb nagyszombaton, húsvét vigiliájának kezdetéig kint kellett lenni a plébániákon.³⁵ Alig két nap állt rendelkezésre, hogy a pécsi Szt. Péter-székesegyházból a püspökség legtávolabbi plébániájáig eljuttassák azokat. Nem tudjuk, hogy főesperességenként megszervezve szállították el, vagy pedig minden plébánia elküldte a maga képviselőjét. Lehetőség szerint inkább az utóbbira törekedtek, mivel így a távoli plébániák papjai is részt vehettek a székesegyházbeli szertartáson. Erre azonban a messze eső plébániák közül csak azoknak volt lehetősége, ahol legalább két felszentelt pap volt, mivel nagycsütörtök este már az utolsó vacsora miséjét kellett bemutatni.³⁶ A bizonytalanságok ellené-

³² Gy. Bónis: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. (a továbbiakban Bónis: Gerichtsbarkeit) in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 49 (1963) 201-206.; Erdő P.: Középkori egyházi bíróságok Lengyelországban és Magyarországon. in: Jogtudományi Közlöny 48 (1993) 133-142.

³³ Bónis: Gerichtsbarkeit 206-209.; Erdő P.: Eheprozesse im mittelalterlichen Ungarn. in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 72 (1986) 272.; pécsi ítéletekről: pl. 1313. Anjoukori okmánytár I. (a továbbiakban A.) Szerk. Nagy I., Bp. 1878. 318-319., 324-325., 327. és 336.; 1343. Dl. 67911., 1352. Dl. 67719.

³⁴ K.-H. Bieritz: Das kirchen Jahr. Berlin 1988.² 109.; Liturgikus lexikon. (a továbbiakban Liturgikus lex.) Szerk. Verbényi István — Arató Miklós Orbán, Bp. 1989. 99., 135., és 183-184.; Várnagy A.: Liturgia. Abaliget 1993. 174. és 409.

³⁵ Ennen: Köln 16-17.

³⁶ Liturgikus lex. 99-101.

re azt hátran állíthatjuk, hogy a 14. századi pécsi egyházmegye félezer plébániájából esetenként talán száznál is több klerikus kereste fel parrochiája néhány laikusának kíséretében a kultuszjavak elosztóközpontjaként szolgáló székesegyházat,³⁷ erősítve ezzel a központ és a vonzáskörzet kapcsolatát.

Pécs a középkor vizsgált szakaszában nem rendelkezett olyan ereklével és ahhoz kapcsolódó búcsúval, amely különös tisztelete folytán zarándokhellyé tette volna a várost. A szentkultuszok valószínűleg nem erősítették ebben az időben a város ismertségét, központi funkcióit.

Pécs, mint püspöki székhely, természetesen kulturális központ is volt. Szt. István második törvénykönyvének megfelelően a püspököknek kellett ellátnia az újonnan alapított plébániákat könyvekkel.³⁸ Így a székesegyház mellett működő scriptorium nemcsak a helyi papság, hanem az egész egyházmegye számára dolgozott, s lett könyvkultúrájának központja. Hasonló igények ellátására szerveződött meg a székesegyházi iskola is, amelynek létesítésére már egy 11. század eleji adat is utal.³⁹ Az iskola feladata elsősorban a pécsi egyházmegye papi utánpótlásának biztosítása lett. A pécsi székesegyházi iskola hatását és mintaadó szerepét mutatja, hogy az 1290-es években a pozsegai káptalanban a pécsi székeskáptalan olvasókanonoki stallumának mintájára szervezték meg a lectori tisztséget, amely az iskola-alapítással is együtt járt.⁴⁰ A pécsi iskola vonzáskörzete igen kiterjedt volt. Sajnos kérdéses marad, vajon a püspökség határain túlról is érkeztek-e tanulni vágyó klerikusjelöltek. Ám bizonyos, hogy 1367 után, az egyetem alapítását követően —

³⁷ Az egyházmegyei zsinatok koraközépkori ideje ezért nagycsütörtök. Ennen: Köln 16. Az egyházban csak a püspökök számára fenntartott liturgikus cselekmények tovább erősítették a székesegyház és a székváros szerepét. III. Ince pápa *De missarum mysteriis* munkája szerint: „*Differt autem inter episcopos et presbyteros, quia ad omnes sacerdotes communiter pertinet, catechizare, baptizare, praedicare, conficere, solvere et ligare. Sed specialiter ad pontifices spectat, clericos ordinare, virgines benedicere, pontifices consecrare, manus imponere, basilicas dedicare, degradandos deponere, synodos celebrare, chrisma conficere, vestes et vasa consecrare.*” W. Imkamp: *Pastor et sponsus. Elemente einer Theologie des bischöflichen Amtes bei Innocenz III.* in: *Aus Kirche und Reich. Festschrift für Friedrich Kempf.* Hrsg. H. Mordek. Sigmaringen 1983. 287. Így a papszentelések elsősorban a székesegyházban történtek, de nem kizárólagosan. Ezt mutatja, hogy Péter pécsi püspök 1308-ban oklevelében bizonyítja, hogy a budai Boldogasszony egyházban Gentilis legátus utasítására egy diaconust pappá szentelt. F. VIII/7. 67-68., Anjou-kori oklevéltár II. (a továbbiakban A. Oklt.) Szerk. Kristó Gy., Bp.—Szeged, 1992. 525. reg.

³⁸ Závodszy 153.

³⁹ Bonipert pécsi püspök Fulbert chartres-i püspöktől egy Priscianus-kódexet — vélhetőleg a Grammatikát — kért meg. Árpád- és Anjou-kori levelek. Szerk. Makkai L. — Mezey L. Bp. 1960. 109.

⁴⁰ Koszta: Pozsegai kápt. 44.

hacsak néhány évtizedig is — a város ilyen jellegű vonzaskörzete jóval túllépte a pécsi püspök joghatósága alá eső terület határait.⁴¹

A 13. század elején az egyházigazgatási és kulturális funkciókból nőtt ki, illetve azokra épült a pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége. A székeskáptalannak a világi társadalom előtti tekintélye, megbízhatósága, és az írástudó, az oklevél-szerkesztésben jártas klerikusok nagy száma tette lehetővé, hogy a poroszlók bizonyosságát elégtelennek tartók számára jogügyleteik megörökítése végett okleveleket adjanak ki a pécsi kanonokok.

A káptalan hiteleshelyi tevékenységének első nyoma 1214-ből maradt fenn. Péter prépost és káptalanja az előtte megjelent felek kérésére oklevélben örököltette meg, hogy a Baranya megyei Srebsa és Kisfalud prédiók eladása körüli vitában milyen döntés született a király által kirendelt bíró előtt, illetve mely napokon kellett további három föld vételárát kifizetni a pécsi székesegyházban. Az oklevél arra is bizonyosságot nyújt, ha korábban rendeztek is Pécsen más székesegyházakhoz és nagyobb társaskáptalani templomokhoz hasonlóan istenítéleteket,⁴² 1214 körül már nem tartottak tüzesvas-próbákat, mert az erre kötelezett ügyfelet Kalocsára küldték.⁴³

A pécsi székeskáptalan néhány, már a 12. század utolsó évtizedeiben is hiteleshelyként működő egyházi intézmény — pl. a veszprémi és a székesfehérvári káptalanok — után az első között kezdte meg az oklevéladó munkát. A székeskáptalan egészen az 1250-es évek elejéig az egyetlen hiteleshely volt a pécsi püspökség területén. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a Délkelet-Dunántúlon és a Dráván túl jó részén konkurencia nélkül folytatta tevékenységét. Az egyházmegye határain túli hiteleshelyek — pl. bácsi, kalocsai és székesfehérvári káptalanok stb. — is adhattak ki a pécsi egyházmegyében fekvő birtokokra vonatkozó okleveleket. A megnövekedett igények miatt, a 13. század közepétől már az egyházmegyében is több intézményt fel tudtak keresni a terület nemesei, hogy magánjogi ügyeiket írásba foglalhassák. A Drávántúlon fordulhattak a pozsegi társaskáptalanhoz,

⁴¹ F. Kavka: A prágai Károly Egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején. in: Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből I. Szerk. Csizmadia A., Pécs 1967. 91.; Csizmadia A.: A magyarországi felsőoktatás kezdetei. (a továbbiakban Csizmadia: Felsőoktatás) in: uő: Jogi emlékek és hagyományok. Bp. 1981. 47.

⁴² Závodszy 186.; Solymosi L.: Guden oklevele másodlagos pecsétjének eredete. in: Veszprémi Történelmi Tár I (1989) 105. 31. jegyz.

⁴³ AÜO. VI. 440-442.

amely noha első oklevelét már az 1220-as években kiadta, rendszeresen csak 1250-től működött hiteleshelyként. A 13. század végétől aztán felkereshették a Valkó megyei Diakóváron székelő boszniai székeskáptalan is. A Drávától északra fekvő részen a pécsváradi és a szekszárdi bencés apátságok kapcsolódtak be a rendszeres hiteleshelyi munkába 1254-től, illetve 1279-től. Mellettük alkalmanként néhány kisebb konvent is foglalkozott hiteleshelyi oklevélkiadással, így a cikádori és a gottói ciszterci kolostorok, a dunaföldvári bencés apátság, a pakráci és az okurszentlőrinci keresztesek.⁴⁴

A pécsi káptalan 1214 és 1353 közötti hiteleshelyi tevékenységéből 479 oklevélről maradt tudomásunk.⁴⁵ Az oklevelek tekintélyes száma bizonyítja, hogy ebben az időben a pécsi székeskáptalan az ország egyik legfontosabb hiteleshelye volt. A nagyszámú oklevél a bennük szereplő helynevekkel együtt lehetőséget ad arra, hogy pontosan megrajzoljuk, mely területek magánjogi ügyleteinek írásba foglalása került részben, vagy egészben Pécsre, mekkora volt a pécsi jogi írásbeliség vonzáskörzete. A tekintélyes mennyiség, noha statisztikai értelemben nem vehető reprezentatív mintavételnek, meglehetősen pontos kép megrajzolását teszi lehetővé. A 479 oklevélből 385 tartalmaz földrajzi neveket, tehát bizton támaszkodhatunk az így nyert információkra a vonzáskörzet megállapításánál.

Az 1214-1353 közötti csaknem másfél évszázados időszakot hat metszetben vizsgáljuk. Az így kapott kép ezáltal kevésbé lesz statikus. A vonzáskörzet változásai érzékeltesebbé válnak. Az első metszet az 1214 és 1250 közötti időszak. Ekkor az egyházmegyén belül még nincs konkurenciája a pécsi hiteleshelynek. A második az 1250-1289 közötti szakasz, amikor már több hiteleshely működött Pécs közelében, s a káptalan és Jób püspök közötti hosszú joghatósági vita is ekkor bontakozott ki, amely kihatott a hiteleshelyi oklevéladásra. A harmadik periódus az Árpád-kor utolsó évtizede (1290-1300), a hiteleshelyi kancellária megszerveződésének, a belső viszályok lezárásának időszaka. Az Anjou-korban egyenletesen növekvő volt az oklevélkiadás, ezért két évtizedenkénti — 1301-1319, 1320-1339 és végül 1340—1353 — szakaszokat jelöltünk ki.

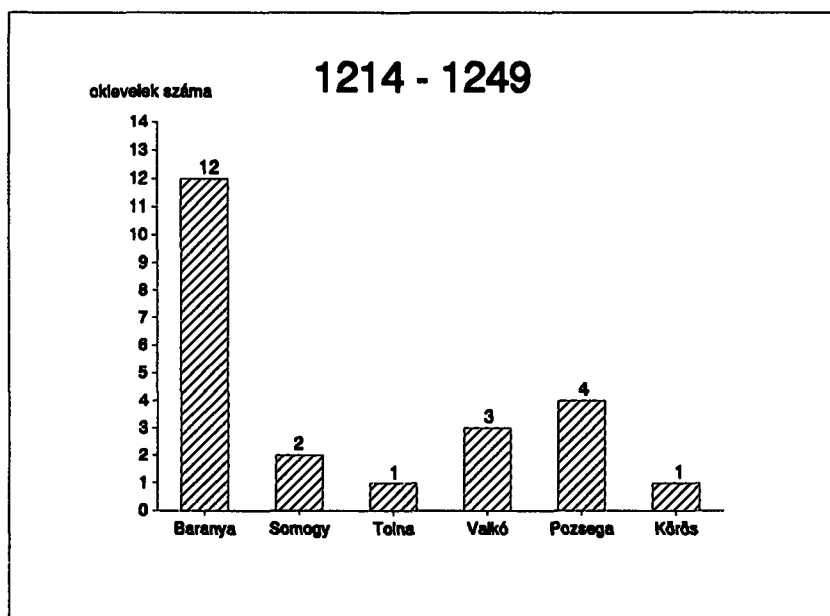
A hiteleshelyi vonzáskörzet kirajzolásánál a jogügyletekben szereplő összes birtokot külön-külön térképre vittük. Jelen dolgozatban azonban, terjedelmi okok

---

⁴⁴ Koszta L.: Hiteleshelyek a pécsi egyházmegyében 1353-ig. in: Baranya 1991/1-2. 55-70.

⁴⁵ A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi okleveleinek listáját és az oklevelekben szereplő minden egyes birtok azonosítását egy közeljövőben megjelenő dolgozat fogja tartalmazni.

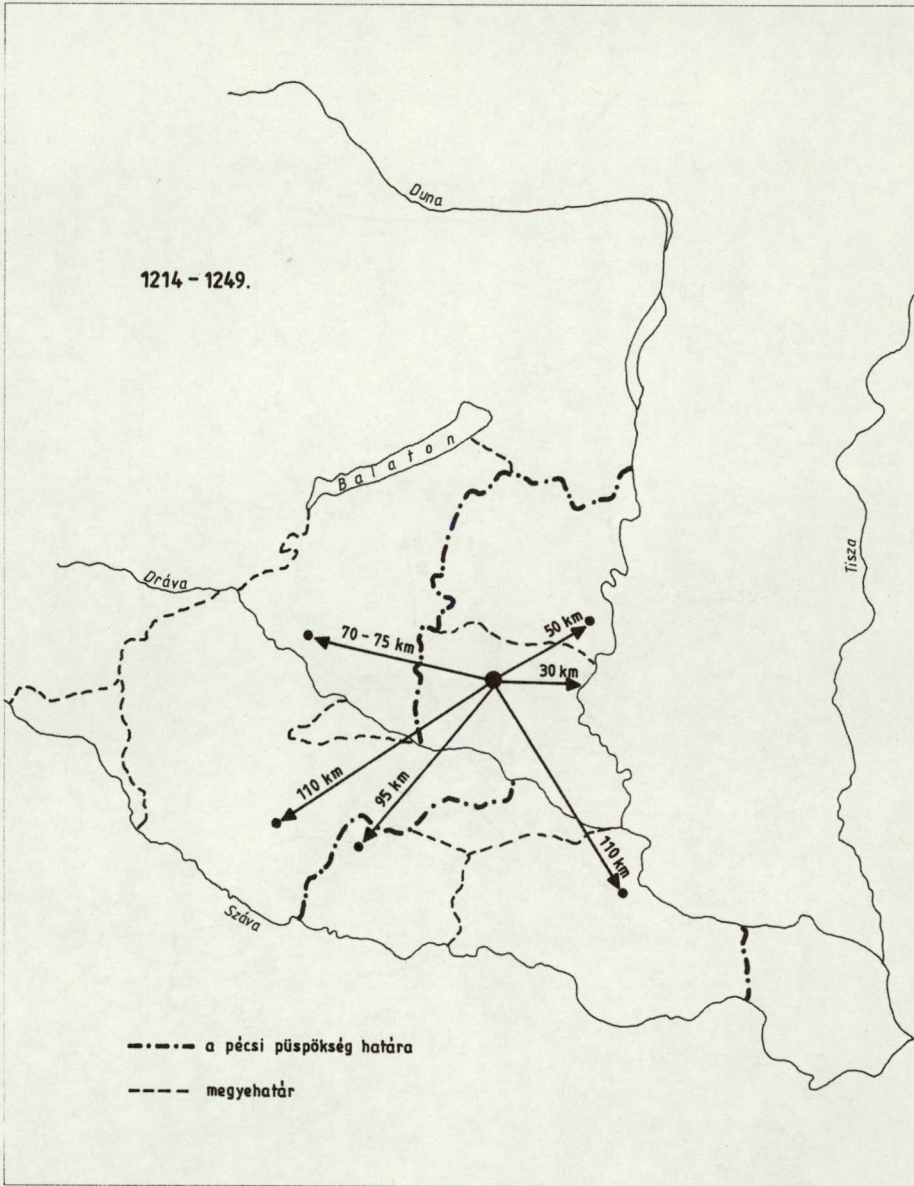
miatt, csak a vonzáskörzet szélső pontjait jelöltük, megadva ezek Pécstől való légvonalbeli távolságát is. A szélső pontok adatait a mellékelt táblázat tartalmazza. A vonzáskörzeti belül kapcsolatok intenzitását megyénkénti bontásban grafikonokon ábrázoljuk, szám szerint jelölve azt, hány pécsi oklevélben szerepel az adott megyéhez tartozó település. Természetesen egy oklevél a benne előforduló helynévanyag alapján két, vagy több megyénél is szerepelhet.

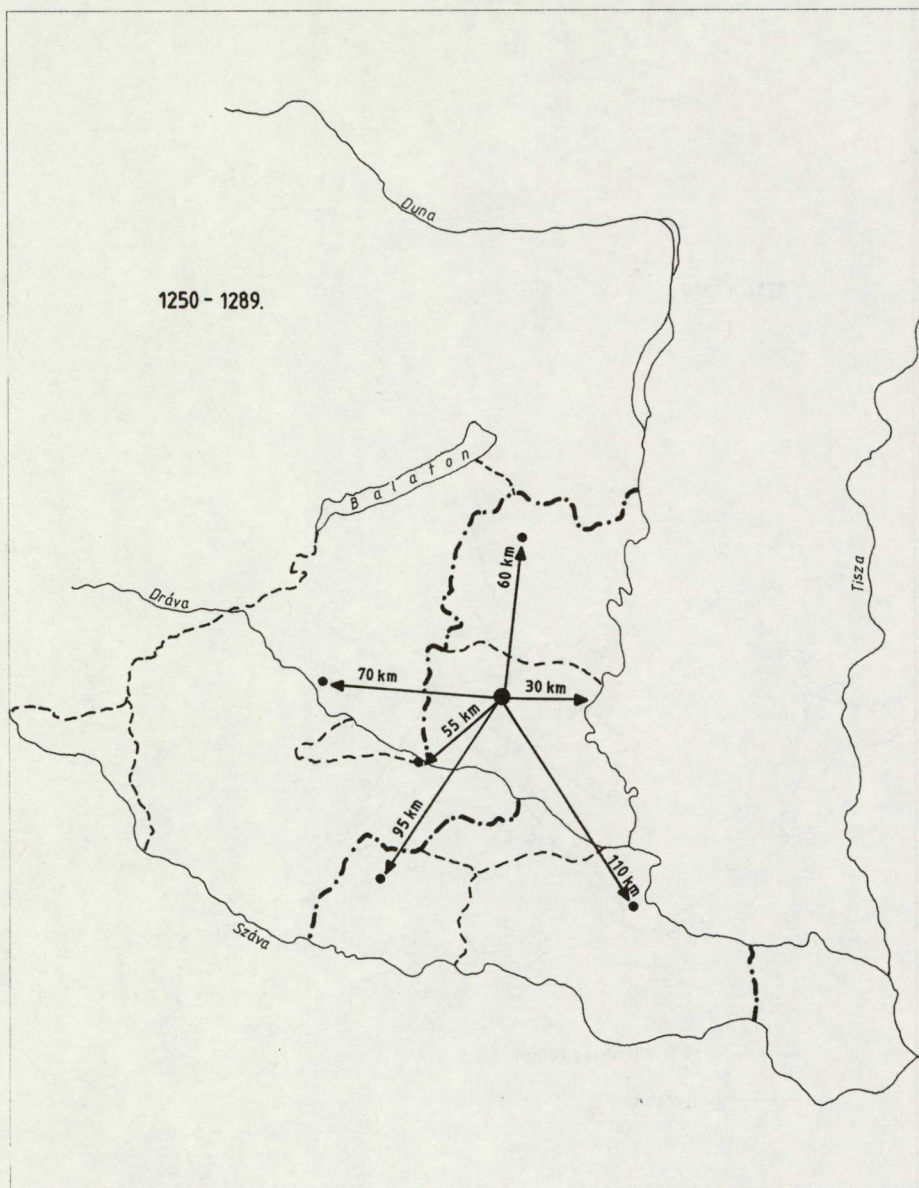

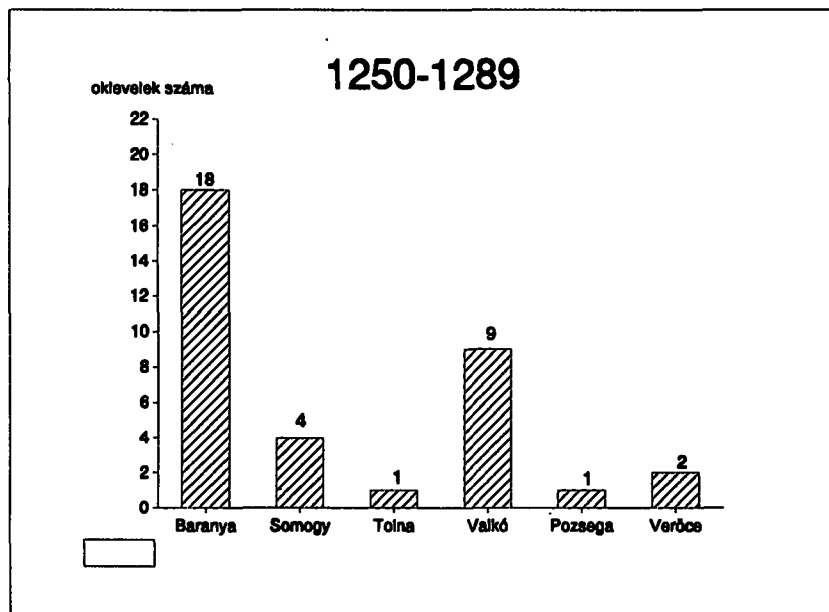
1214-1249 között a vonzáskörzet déli irányban terjedt ki, messze lenyúlt Valkóba, Kőrösbe és Pozsega megyébe. Észak felé ellenben Tolnának csak a délkeleti szeglete tartozik bele. Keleten a Duna vonala volt a határ, nyugaton Somogy déli része. A kapcsolattartás intenzitása szempontjából Baranya tekinthető törzsterületnek, utána a déli megyék, Pozsega és Valkó következtek.

	Észak	Kelet	Dél-Kelet	Dél	Dél-Nyugat	Nyugat
1214-1249	Kesztlőc, a mai Decs határában. Tolna m., 1240. H. IV. 24-25.	Csele, Szekcső a Duna vonala, 1248. AÚO. XI. 365-366.	Valkóvár vidéke, Valkó m., 1240. AÚO. VII. 111-112.	Pozsega m. észak-nyugati része, AÚO. VI. 512-513.	Peker (Pakrac) Körös m., 1239. Sm. IV. 74.	Somogy dél-keleti része Babócsa-Nagyatád vonaláig, 1231. H. VIII. 27-28.
	kb. 50 km.	kb. 30-35 km.	kb. 100-110 km.	kb. 90-95 km.	kb. 105-110 km.	kb. 70-75.
1250-1289	Koronc (Pincehely és Tamási között) Tolna m., 1276. AÚO. IX. 163-164.	Izsép, a Duna vonala, 1261. AÚO. VIII. 16-17.	Csepán (Valkóvár vidéke) Valkó m., 1267. H. VI. 148-151.	Fellak (Pozsegavártól észak-nyugatra) Pozsega m., 1251. Z. I. 6-7.	Váska-Szentkereszt Verőce m., 1269. Sm. V. 496-497.	Pácsod (Háromfa határában) Somogy m., 1260. AÚO. VII. 534.
	kb. 60 km.	kb. 30-35 km.	kb. 100-110 km.	kb. 90-95 km.	kb. 50-55 km.	kb. 70-75 km.
1290-1300	Szakadát Tolna m., 1291. AÚO. XII. 519-522.	Bár, a Duna vonala, 1296. AÚO. X. 232-238.	Apáti (Opatovac) Valkó m., 1290. H. VI. 370-372.	Orjava, Pozsega m., 1290. H. VI. 370-372.	Váska- SzentmártonVerőce m., 1292. Sm. VII. 109-110.	Gyarmat (Somogy és Baranya határán) 1296 AÚO. XII. 591-592.
	kb. 55 km.	kb. 30-35 km.	kb. 120-130 km.	kb. 90-95 km.	kb. 50-55 km.	kb. 35 km.
1301-1319	Keszőkút (ma Hidegkút) Tolna m., 1315. F. VIII/7. 43-44., F. VIII/1. 180-181.	Füzegy Bács m., 1313. Koszta 1990-1991. 7-8.	Darnóc Pozsega m., 1308. Koszta 1990-1991. 4-5.	Váska-Szentmárton Verőce m., 1307. Sm. VIII. 148-149.; Medvevár Zágráb m., 1313. Sm. VIII. 339-340.	Karán (a mai Szigetvár vidéke) Somogy m., 1307. A. Okt. II. 57-58.; Magyaratád Somogy m., 1309. F. VIII/1. 359-360.	Keresztúr Valkó m., 1317. A. I. 448-449.
	kb. 60 km.	kb. 90 km.	kb. 100 km.	kb. 35 és 170 km.	kb. 35 és 50 km.	kb. 135 km.
1320-1339	Moha Fejér m., 1330. D1. 99921.; Lyuliahegy Somogy m., 1339. D1. 100017	Borsodszentlőrinc Bodrog m., 1332. Z. I. 383.	Tordasfalva Valkó m., 1324. Koszta 1990-1991. 17-18.	Atyina Körös m., 1337. A. III. 331.	Vinodol Zágráb m., 1334. Sm. X. 172-173. és Sm. X. 237-238.; Szentmárton Zágráb m., 1336. Sm. X. 255-256.	Börzönce Zala m., 1329. Zala I. 232-233.; Szurd Somogy m., 1334. D1. 99950.
	kb. 130 és 85 km.	kb. 75 km.	kb. 100 km.	kb. 70 km.	kb. 170 km.	kb. 120 és 100 km.
1340-1353	Regöly Tolna m., 1347. Df. 254709.	Borsod Bodrog m., 1324. Z. II. 38-39., D1. 76677., D1. 87136.	Berzétémonostor Valkó m., 1353. A. VI. 66-69.	Nekcse-Udvarhely Baranya m., 1353. D1. 106125.	Zágráb 1343. Sm. XI. 47-49.	Komár Somogy m., 1346. Sm. XI. 331.
	kb. 60 km.	kb. 80 km.	kb. 95 km.	kb. 60 km.	kb. 170 km.	kb. 95 km.

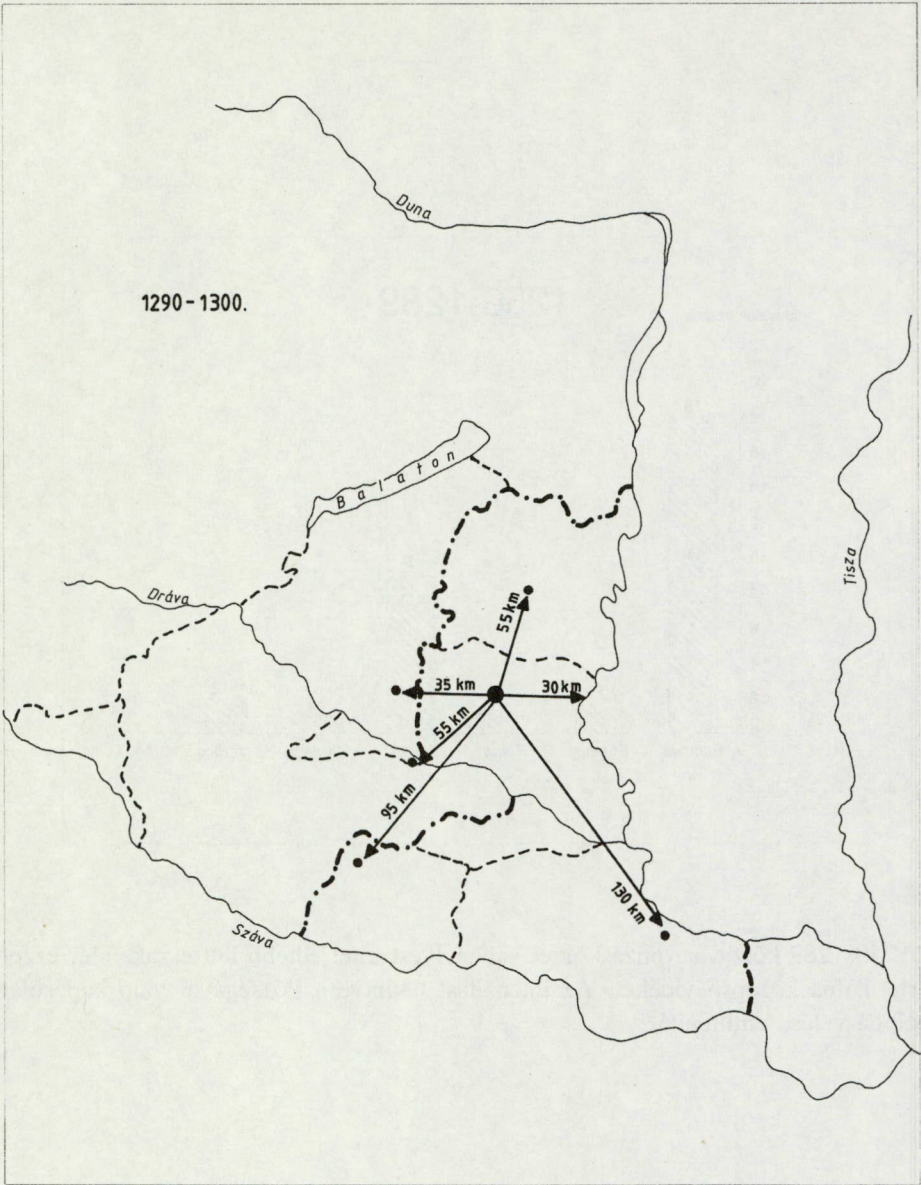

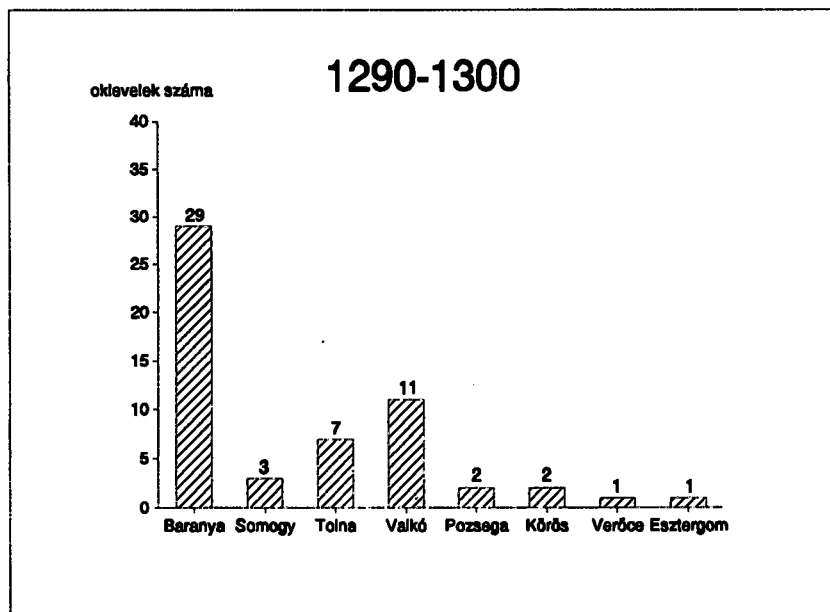

1250-1289 között a vonzáskörzet valamelyest kiterjedtebb lett észak felé, ezzel elérte Tolna középső vidékét. Az intenzitást tekintve a Pozsegával való kapcsolat ritkábbá válása említendő.

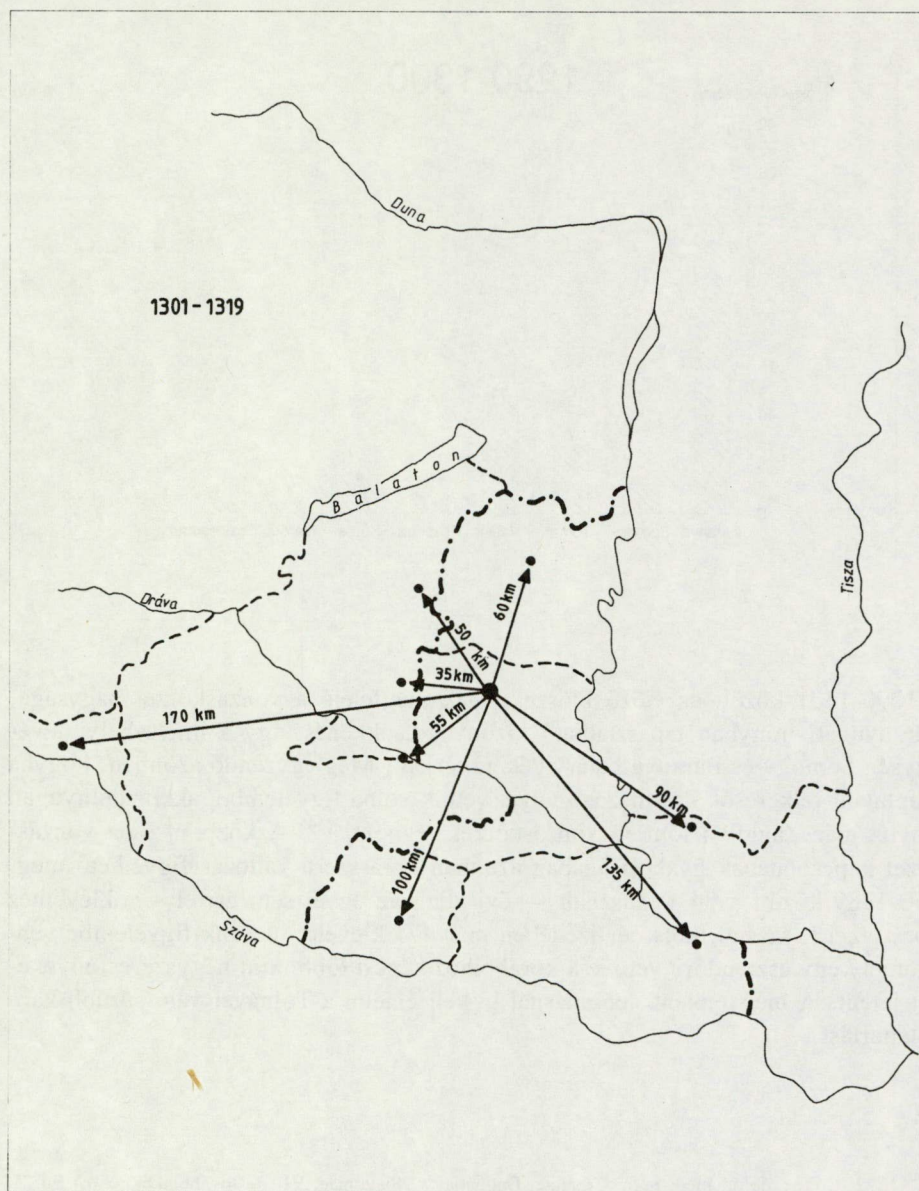

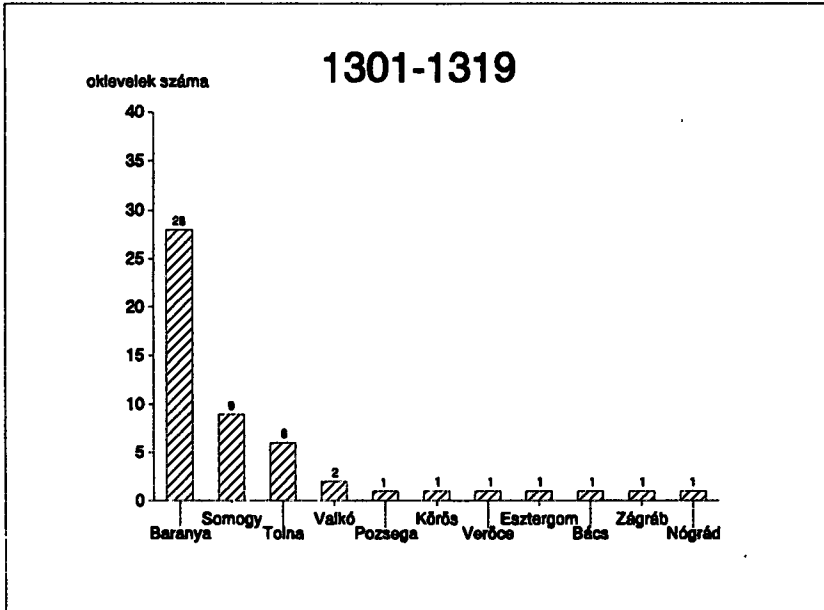

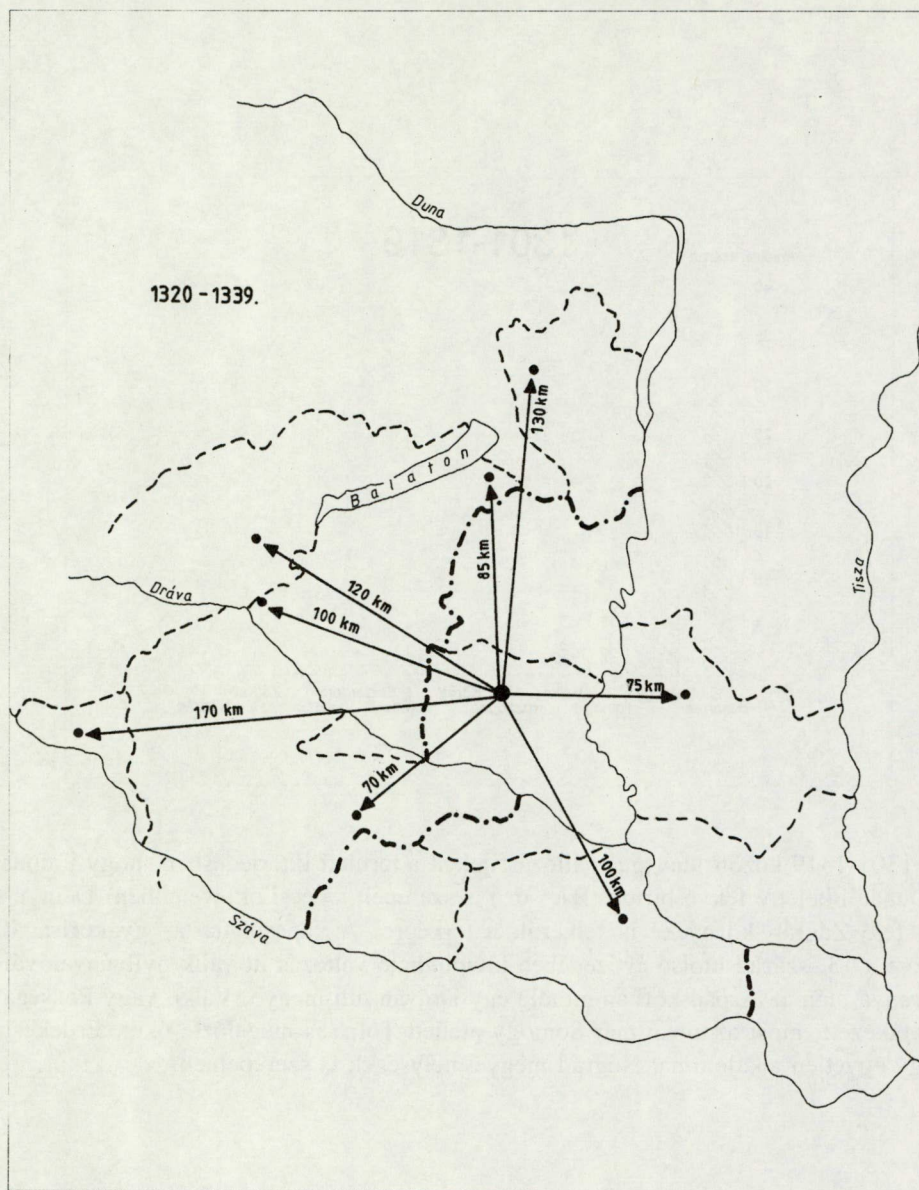
1290-1301 között az előző időszakoknak megfelelő a vonzáskörzet nagysága, csak nyugati irányban tapasztalható bizonyos csökkenés. Így a hiteleshelyi tevékenység Somogy és Baranya határvidékéig terjedt. Megjegyzendő azonban, hogyha a káptalant felkeresők származási helyét vettük volna figyelembe, akkor délnyugati irányba már Zágráb jelölné a vonzáskörzet végpontját.⁴⁶ A központ és a vonzáskörzet kapcsolatának gyakoriságában azonban ugrásszerű változás figyelhető meg. 1250-1289 között a 34 felhasznált — évi átlag az egyet sem éri el — oklevélhez képest az 13. század utolsó évtizedében már 47 oklevelet tudunk figyelembe venni, amely egy esztendőre vetítve a korábbihoz képest több mint négyszeres növekedést jelent. A megyénkénti lebontásnál ki kell emelni a Tolnával való sűrűbb kapcsolattartást.

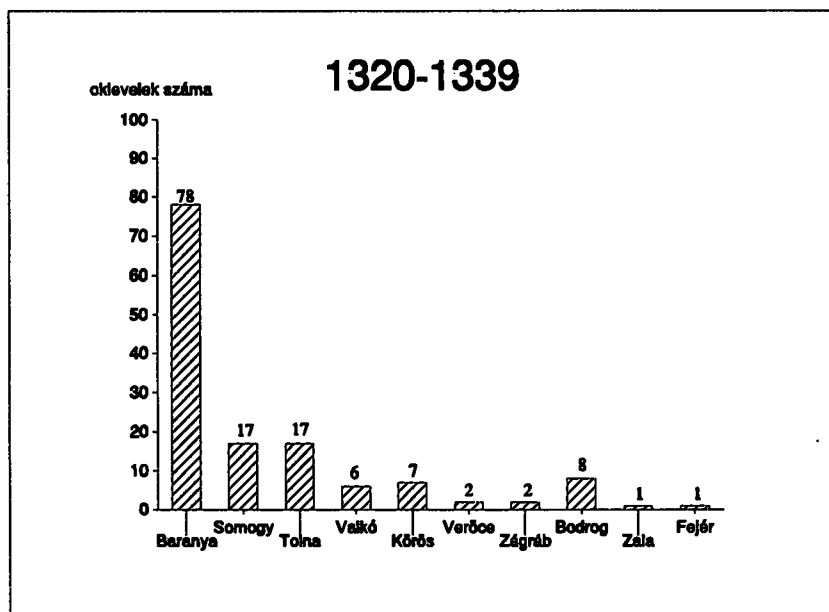
⁴⁶ 1292. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. VII. (a továbbiakban Sm.) Ed. T. Smičiklas, Zagrabiae 1909. 109-110.

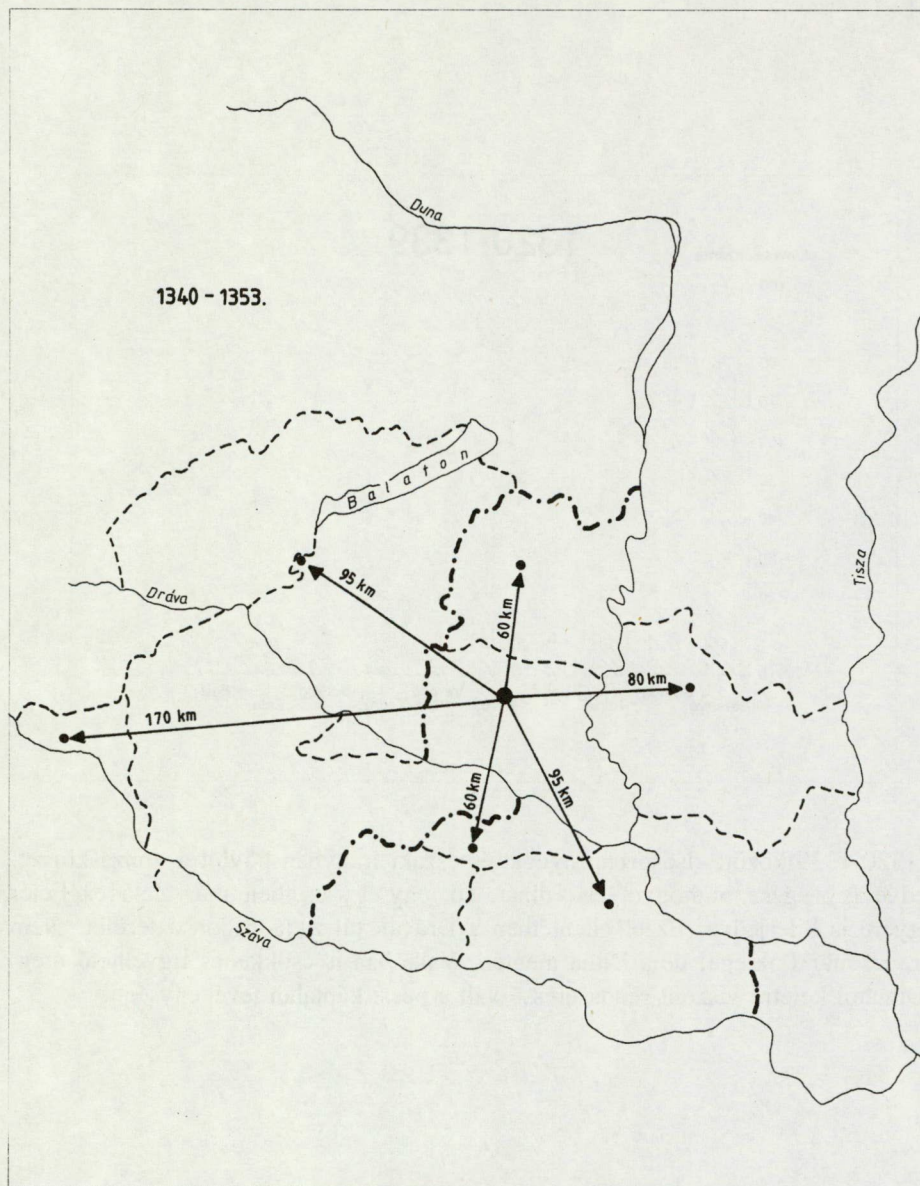
1301-1319 között lényeges változást jelent a területi kiterjedésben, hogy immár a Dunától keletre fekvő birtok (Bács m.) is szerepelt a pécsi oklevelekben. Délnyugat felé Zágráb környéke is felkerült a térképre. A kapcsolattartás gyakoriságát nézve a 13. század utolsó évtizedében kitapintható változás itt válik nyilvánvalóvá. Baranya után az Árpád-korban mindig egy Dráván túli megye, Valkó vagy Pozsega következett, most azonban már Somogy mellett Tolna is megelőzte őket. Érdekes, hogy egyetlen alkalommal Nógrád megyei helységek is szerepelnek.

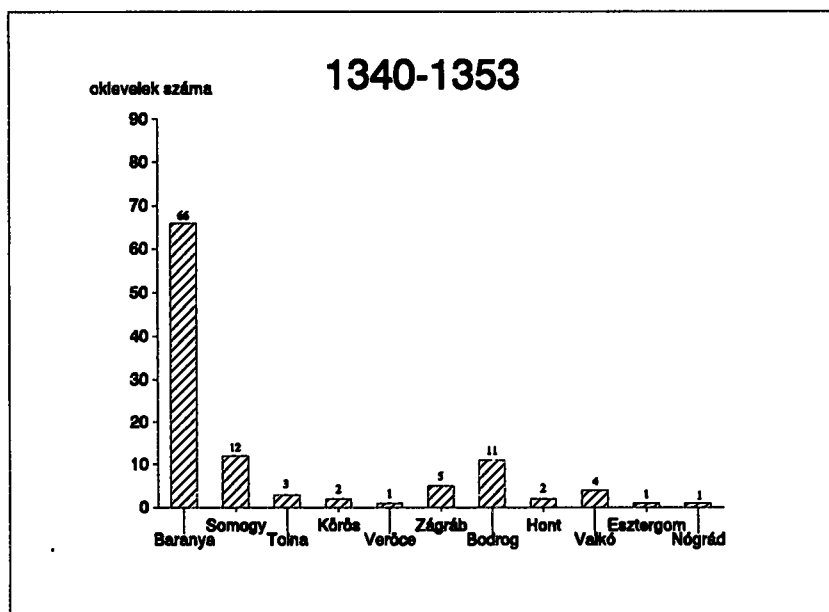

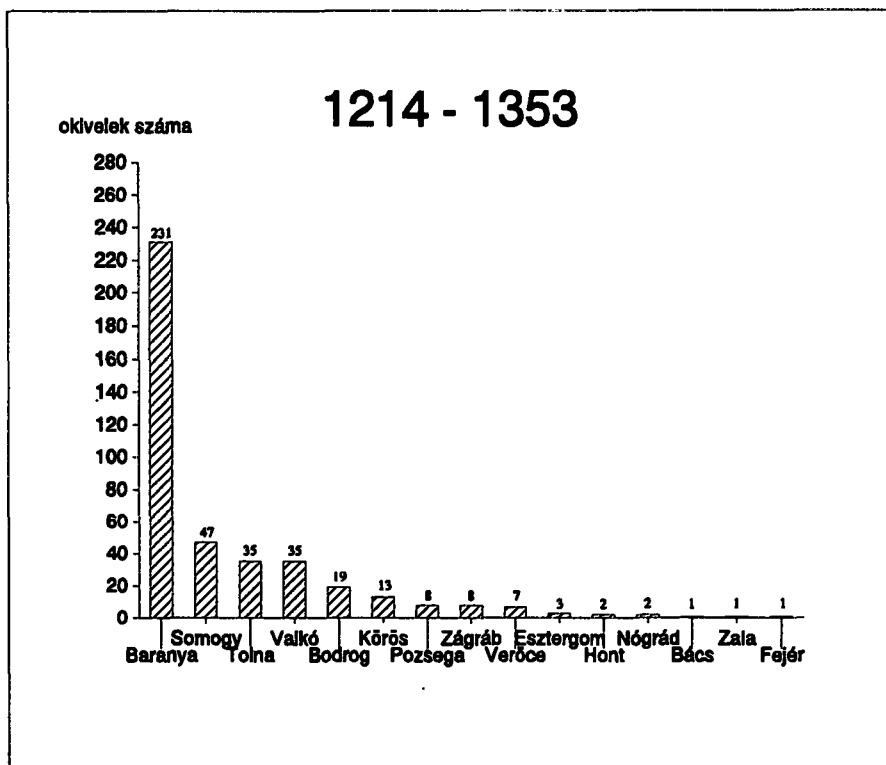
1320-1339 között elsősorban nyugat és északi irányban bővült a vonzáskörzet, lefedve így egész Somogyot és Tolnát, sőt egy-egy esetben már Zala és Fejér megyére is kiterjedve. Ezzel ellentétben a Dráván túl zsugorodott a terület. Nem szerepel már Pozsega, de a Duna mentén, Valkóban is csökkenés figyelhető meg. A Dunától keletre viszont rendszeressé vált a pécsi káptalan tevékenysége.

1340-1353 között a területi kiterjedés lényegében megegyezik az előző intervallumával. Jelentősebb csökkenés csak az északi irányban figyelhető meg. Itt visszaállt a 13. század közepétől jellemző helyzet. Tolna megye középső részén túl már nem terjedt ki a pécsi káptalan oklevéladó tevékenysége. Az intenzitás szempontjából Bodrog megye gyakoribb szereplését érdemes külön kiemelni.

A pécsi káptalan okleveleiben 1353 végéig említett birtokok 15 megyében szóródtak. A hiteleshelyi vonzáskörzet törzsterülete Baranya megye volt, 5-ször gyakrabban keresték fel innen a pécsi káptalant, mint a gyakorisági grafikonon második helyen szereplő Somogyból. A harmadik helyen álló Tolna és Valkóhoz képest pedig 6,6-szor gyakrabban fordult elő baranyai helység. Somogy, Tolna és Valkó után, a következő zónába Bodrog, Körös, Pozsega, Zágráb és Verőce tartozott. Ezekhez viszonyítva Baranya 12–30-szor gyakrabban szerepelt. A negyedik

csoport: Esztergom, Hont, Nógrád, Bács, Zala és Fejér már nem tekinthető a káptalan aktivitási területéhez tartozónak.⁴⁷

A vonzáskörzeten belül figyelemre méltó változások észlelhetők a 13-14. század fordulóján. A korábbi időszakban, mint láttuk, Baranya után a déli megyék szerepeltek leggyakrabban. A 14. század elejétől viszont Somogy, Tolna, majd Bodrog került előtérbe. A hiteleshelyi tevékenység alakulása azt mutatja, hogy a város vonzáskörzetében a 14. század elején súlyponteltolódás következett be a Drávántúl rovására. Ezeket részben közlekedésföldrajzi változások okozhatták. Könnyebbé vált az átkelés a Dunán, talán új réveket is kialakítottak. Észak felé a Mecsek-hegységben is gyorsabbá vált az átjárás, sűrűbb lett az úthálózat, és a jobbára lakatlan erdőségek betelepülése is megindult. Pozsega ellenben Szlavónia felé orientálódott. Pécs vonzáskörzete ennek köszönhetően a dél felé nyúló ellipszis forma helyett szabályosabb köralakot vett fel.

A jelentékeny területre kiterjedő pécsi hiteleshelyi tevékenység nyomán nemcsak az egyházjog alá tartozó perek, hanem a régió magánjogi ügyeinek is legjelentősebb központja lett a város. Az ebből származó bevételek jótékonyan hatottak Pécs gazdaságára. Egyrészt kiegészítették a káptalan bevételeit, növelték a székesegyház papságának vásárlóerejét. Másrészt mivel a jogügyletek lebonyolítása és írásba foglalása néha hosszabb időt vett igénybe,⁴⁸ a városban hosszasan időzők emelték a hetivásárok forgalmát, illetve távoli vidékekre vitték el a piac és a pécsi kézművesek hírét.

⁴⁷ 1290 körül az esztergomi káptalan és a város polgárainak viszálykodásában a pécsi püspökség emberei is tanúskodtak a pécsi káptalan előtt. AÜO. X. 106-108. Az ügyben személyes kapcsolatok miatt került sor a pécsiek szerepvállalására, ugyanis ebben az időben Pál esztergomi prépost volt a pécsi püspökség adminisztrátora. AÜO. IV. 310. és Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. (a továbbiakban MES), Ed. F. Knauz. Strigonii, 1882. 225. és 475.; Tímár 20-22.; 1312-ben pedig Tamás esztergomi érsek a Dunántúl legjelentősebb hiteleshelyei — a pécsi mellett a győri, a székesfehérvári és a veszprémi káptalanok — előtt tiltakozott Csák Máté pusztításai miatt. MES. II. 656-9. és 662.; Kristó Gy.: Csák Máté. Bp. 1986. 177.; 1329-ben Zala megyében királyi mandátumra végez a káptalan iktatást. Zala vármegye története. Oklevéltár I. Szerk. Nagy I., Bp. 1886. 232-233.; 1330-ban Ugali Pál országbírói protonotarius testvérei, Miklós és István, a pécsi káptalan előtt vásárolták meg Aladár comes fia, Imrétől a Fejér megyei Moha földet. DI. 99921.; Hont megyei föld pedig 1353-ban Szerecsen Jakab királyi apothecarius és pécsi-szerémi kamaraipán fassiója alapján került pécsi oklevélbe. DI. 69236.

⁴⁸ Az Anjou-korban a meg nem jelenő félre (pl. zálogkiváltásnál), törvényesen négy napig kellett várni, káptalan csak azután adta ki az igazoló oklevelet, 1335. Zichy-család okmánytára I. (a továbbiakban Z.) Szerk. Nagy I. Pest 1871. 478-479.; 1336. Z. I. 486. Előfordult azonban, hogy ennél hosszabb ideig kellett várni az oklevél kiadásra, így öt napig, 1330. DI. 49238.; vagy egy hétig, 1335. Df. 278622.

A hiteleshelyi tevékenységnek, úgy tűnik, városösszekötő szerepe volt. A zágrábi püspökök és a káptalan tagjai fontos okleveleik átírása érdekében már az Árpád-kor végén a pécsi káptalant keresték fel.⁴⁹ A pécsi káptalan tekintélyét mutatja, hogy a zágrábiak a nagy távolsággal járó nehézségek ellenére Pécsre részesítették előnyben, noha közelebb is találtak volna hiteleshelyet, bár azokat nem székeskáptalanok működtették. Egy oklevélátírás alapján a két város közötti út megtételének korabeli időtartamára is következtetni lehet. A zágrábi káptalan 1313. június 23-án kelt levelében kérte a pécsieket, hogy írják át István szlavón bán egy oklevelét.⁵⁰ Június 27-én teljesítette is a kérést a pécsi hiteleshely.⁵¹ Domonkos mester, őrkanonoknak, a zágrábiak képviselőjének így legfeljebb 3-4 napra volt szüksége arra, hogy megtegye a Zágráb-Pécs utat. A két város szoros kapcsolatát mutatja, hogy 1306-ban a pécsi káptalan Manfréd zágrábi prépostot választotta püspökévé.⁵² 1326-ban László pécsi püspök a zágrábi püspökség egyik jogvédője,⁵³ akinek egyideig a zágrábi egyházhoz tartozó gercsei főesperesség vezetője, János főesperes, majd Jakab zágrábi prépost volt a segédpüspöke.⁵⁴ A két város között a kapcsolat kölcsönös volt, így pécsiek is elkerültek Zágrábba, köztük Pécsi János testvér, a zágrábi Szt. Miklós domonkos kolostor tagja.⁵⁵

Pécsnek a gazdaság terén élvezett központi funkciói közül elsőként érdemel említést, hogy a város püspöki székhelyként az egyházmegyei, majd a részben külön kezelt püspöki és káptalani birtokok központja volt. Pécs 1190 körülre datált, de ma ismert szövegében 1340 táján keletkezett kiváltságlevele szerint „*civitas Quinqueecclesiensis, caput omnium possessionum ipsius ecclesie*”.⁵⁶ A pécsi püspökség az ország egyik leggazdagabb egyházmegyéje volt. A problémás hitelű III.

⁴⁹ 1269. Sm. V. 496-497.; 1292. Sm. VII. 109-110.; további adatok a zágrábi egyház és a pécsi hiteleshely kapcsolatára: 1313. Sm. VIII. 339-340.; 1321. Sm. IX. 17.; 1334. Sm. X. 172-173.; 1337. Sm. X. 357-358.; 1343. Sm. XI. 47-48. és 58-59.; 1350. Sm. XI. 592. stb.

⁵⁰ Sm. VIII. 339.

⁵¹ Sm. VIII. 339-340.

⁵² Kosztá L.: Az 1306-os pécsi püspökválasztás. in: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XCVIII. Szeged 1993. 46-47.

⁵³ Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Ed. A. Theiner, Romae 1859. 510.

⁵⁴ Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis II. Ed. G. Fraknoi, Bp. 1899. 87-88.; DI. 67715.

⁵⁵ 1346. Hazai okmánytár I. Szerk. Nagy I. — Ráth K. Győr 1865. 192.

⁵⁶ Árpád-kori magyar városprivilegiumok. Szerk. Kubinyi A., megjelenés alatt, 14. okl., amelyet Tringli István jóvoltából használhattam; régebbi kiadása Leges ecclesiasticae regni Hungariae II. Ed. I. Baththyány, Albae-Carolinae 1785. 277-282.

Béla-kori jövedelemösszeírás alapján 1500 márkás jövedelmével a magyar egyházmegyék között még csak a közepesen gazdagok közé számítható.⁵⁷ A 14. század elején azonban a *communa servitium* fizetésekből következőleg már a legjövedelmezőbb volt. A pécsi püspökök 3400 firenzei aranyforintot fizettek be a pápának megerősítésük érdekében,⁵⁸ így éves jövedelmüket ennek háromszorosára, körülbelül 10200 firenzei aranyforintra tehetjük. Velük szemben az esztergomi és a kalocsai érseknek a befizetések alapján becsülhető jövedelme 6-6 ezer firenzei aranyforint lehetett.⁵⁹ Az egész egyházmegye bevételeit tekintve ehhez járultak még a káptalani jövedelmek. Tekintélyes voltukra utal, hogy a 14. században 40 kanonoki javadalmával a pécsi székeskáptalan volt a legnépesebb az országban.⁶⁰

A gazdag jövedelmek származási helye alapján újabb vonzáskörzeteket lehet kirajzolni. A jövedelmek egyik csoportja, a püspököt, a főespereseket és a kanonokokat mint az egyház vezetőit illette meg. Ezekhez sorolhatjuk a plébániák tizedbevételeiből a püspöknek és a kanonokoknak járó részt, továbbá a főespereseknek a kerületük plébánosaitól befolyó *catedraticum*-ot.⁶¹ Az ilyen, adó jellegű bevételek származási körzete a püspöki egyházmegye egész területe volt. A tizedbegyűjtés megszervezése érdekében külön területekre, tizedszedő késekre (*cultellus*) osztották fel az egyházmegyét,⁶² így a plébániákból, mint alközpontokból csak közvetett úton kerülhetett fel a pécsi püspöki központot illető tizedrész. Az alközpontok tehát ebben a rendszerben egyenként nem kerülhettek kapcsolatba a várossal.

⁵⁷ Ifj. Barta J. — Barta G.: III. Béla király jövedelmei. in: Századok 127 (1993) 416.

⁵⁸ H. Hoberg: *Taxae pro communibus servitiis*. (a továbbiakban Hoberg) Citta del Vaticano 1949. 98.

⁵⁹ Hoberg 39. és 115.

⁶⁰ Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. (a továbbiakban Mályusz: Egyházi társ.) Bp. 1971. 116. A székeskáptalan kanonokjainak származása alapján is ki lehet rajzolni egy vonzáskörzetet, de erre csak a 15. századtól, a kételemű névadás általánossá válásától van mód.

⁶¹ A. Szentirmai: *Das Recht der Erzdechanten (Archidiakone) in Ungarn während des Mittelalters*. in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 43 (1957) 197-198.; Szabó: Magyar falu 203.; Mályusz: Egyházi társ. 83.

⁶² Mályusz E.: Az egyházi tizedkizsákmányolás. in: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely Gy. Bp. 1953. 323.; Az egyház a tizedszedő késeket a birtokviszonyok figyelembe vételével alakította ki, igyekeztek alkalmazkodni a várakkal rendelkező nagybirtokokhoz. Fügedi E.: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp. 1977. 76.; A korszakban a pécsi egyházmegye egyetlen tizedszedő késéről maradt fenn információ. 1294-ben a pécsi káptalan Nagyfalú (Baranya) elzálogosítása kapcsán említést tett saját váradi dézsmakéséről (*cultelli nostri Varadiensis*), amelyből a pécsvárai apátság 12 faluja tizedet fizetett a káptalannak. AÚO. XII. 553-555.

A jövedelmek másik csoportját a püspök és a káptalan földesúri jogon élvezett bevételei jelentették. Ezeken keresztül újabb vonzáskörzet rajzolható ki. Sajnos a pécsi egyházmegye birtokainak listáját még nem állították össze, így ezt a körzetet csak feltételeesen lehet meghúzni. Az egyházmegye birtokainak nagy része Baranya megyében volt.⁶³ A 13-14. században elsősorban ezeket a birtokokat igyekeztek cserék,⁶⁴ zálogbavételek,⁶⁵ vásárlások⁶⁶ és adományok,⁶⁷ néha pedig oklevélhamisítások⁶⁸ útján bővíteni. Jelentős egyházmegyei birtokok voltak még Tolnában is.⁶⁹ A 15. század végi összeírások szerint a veszprémi püspökséghez tartozó Somogyban is találunk a pécsi püspökség tulajdonát képező földeket.⁷⁰ Ezeket valószínűleg a megye délkeleti részén kell keresnünk.⁷¹ Feltűnő viszont, hogy sem Pozsegában,⁷² sem Valkóban⁷³ nem tudunk a pécsi püspökhöz, vagy a káptalanhoz tartozó birtokokról. Amennyiben vázlatos adatgyűjtésünk valemelyest is megközelíti a valóságot, akkor ez a második vonzáskörzet csak Tolnát és Baranyát — beleértve a Somogy határvidékét — foglalta magában, a Drávántúlra viszont már nem terjedt ki. Az egyes birtokok uradalmakba voltak szervezve, ezek élén egy-egy comes terrestris, vagy officialis állt.⁷⁴ A püspöki székváros és a birtokok

⁶³ ÁMF. I. 257.

⁶⁴ Pl. 1307. a Tolna megyei Hetény birtokot a káptalan elcseréli a baranyai Beránra, amely Dörgicse püspöki birtokkal volt határos. F. VIII/1. 236.; A.Okt. II. 294. és 286. reg.

⁶⁵ 1351. Siklóson 12 márka bécsi dénárért, A. V. 509-510.

⁶⁶ 1237-ben 40 márka ezüstért megvásárolják Turul terra felét, amely a káptalan falvai között feküdt. AÚO. VII. 47.

⁶⁷ 1314-ben Kisdér birtokot kapják meg Károly Róbertől, F. VIII/1. 545-546., F. VIII/2. 464-467., F. VIII/3. 397-402.

⁶⁸ 1337. Nyárád, Kosztia: Mohács 15.

⁶⁹ 1296-ban Nosztány püspöki uradalmat említik, F. VI/2. 17-20.; a püspökség és a káptalan 15-16. századi tolnai birtokait felsorolja Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III. (a továbbiakban Csánki) Bp. 1897. 473. Problémás a késői adatok felhasználása, de mivel az egyházi birtokok a 15-16. században már lényegesen nem növekedtek, hanem a foglalások, zálogba adások és haszonbérbe adások miatt inkább csökkentek, így a 15. századi birtokállomány jórésze a 14. századig alakult ki és tájékoztató jelleggel talán felhasználhatók a pécsi egyházmegye 11-14. századi birtokainak számbavételénél.

⁷⁰ Csánki II. 690-691.

⁷¹ A birtokok eredetileg talán Baranya megyében voltak, a megyehatár változásával kerültek döntő részt át Somogyba.

⁷² Engel: Pozsega; Cs. II. 446.

⁷³ Cs. II. 379.

⁷⁴ 1296. nosztányi (Tolna) officialis, F. VI/2. 18.; 1323. mohácsi officialis, F. VIII/2. 495-496.; 1332. pécsi comes terrestris, A. II. 605.; 1347. zselici (mecseki) officialis, Z. II. 232.

az uradalmi központokon keresztül kerültek kapcsolatba. Az uradalmi központok alközpont funkciója akkor teljessé vált ki, amikor vásártartási jogot szereztek. Baranyában a püspöki és káptalani birtokok közül a 15. századra Hímesháza, Mohács, Kisdér és természetesen Pécs szerzett vásártartási jogot.⁷⁵

Az egyházi bevételek alapján kirajzolódott két vonzáskörzetet kiegészíti az a terület, amelyen belül a pécsi polgárok birtokokat vásároltak. Némi bizonytalansággal ugyan, de ide sorolhatjuk az 1181-ben említett Szeles prédiomot. A birtokot Froa asszony, Marcell prépost özvegye a pécsi hospesek tanubizonyossága mellett 120 márkáért eladta Farkas nádorispánnak.⁷⁶ 1297-ben Pál pécsi püspök egy az Ürög falun átfolyó patakon lévő malom tulajdonjoga felett keletkezett perben az ürögi monostor perjeljének állításával ellentétben, úgy ítélte meg, hogy a malom Domonkos és Pál pécsi polgárok tulajdona, mivel apjuk, Wosponez fia Tamás a tatárjárás után vásárolta Péter fia Perench pécsi polgártól.⁷⁷ A harmadik adatunk 1332-ből származik, amelyből megtudjuk, hogy István pécsi kereskedő leánya, Margit asszony eladta a patacsi hegyen lévő hosszú idő óta műveletlen szőlőjét.⁷⁸ Az 1330-as évekig tehát a pécsi polgárok csupán a város, vagy a szomszédos települések határában rendelkeztek birtokokkal.

Ezzel szemben az 1340-es évek elejétől a polgárok között olyan tőkeerősebb réteg jelent meg, amely a nevek alapján német eredetűnek tűnik. 1341 júliusától Silberius (Seleberius, Seliberius) mester pécsi polgár, Siklóson egy kúriahelyet és a vele határos szőlőt vette zálogba 15 márka báni dénárért.⁷⁹ 1344-ben ugyanő 11 márka bécsi dénár kölcsönt adott Siklós Szombatszeg nevű részén fekvő jobbágységekkel ellátott birtokrész ellenében,⁸⁰ majd 1345-ben újra Siklóson, a sáncon belül szerzett meg egy másik területet (*cum locis sessionalibus*) 7 márka bécsi dénárért.⁸¹ 1349-ben Sreiber mester pécsi polgárnak Nagy Kelemen fia Gergely

⁷⁵ Diószegi A.: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpád-házi királyok idején. (a továbbiakban Diószegi) Kolozsvár 1909. 42-43.; Koszta: Mohács 28-30.

⁷⁶ Forster: III. Béla 345.: A bizonytalanságot az okozza, hogy a *praepositus* megjelölést szabad-e *maior villae*-nek értelmezni, erre: Koszta L.: Egy francia származású főpap a 13. századi Magyarországon. in: *Aetas* 1994/1. 65.

⁷⁷ HOKlt. 158-161.

⁷⁸ A. II. 605.

⁷⁹ Dl. 69960.

⁸⁰ A. IV. 435.

⁸¹ A. IV. 481.

pécsvárad polgárral közösen Pécsvárad határában két malma volt.⁸² Három évvel később (1352) Sreiber mester, már mint pécsi bíró, a Várkony (Zengővárkony) falu melletti patakon lévő három malomhelye közül az egyiket elcserélte Nagy Kelemen fia Gergellyel egy közeli kaszáló fejében.⁸³ 1353-ban pedig a pécsi István fia, Miklós és Hirdi Nagy Mihály eladták a Hird falu határában folyó patakon lévő malomrészüket Nagy Kelemen fia Gergelynek.⁸⁴ Silberius és Sreiber mesterek birtokvásárlásai azt mutatják, hogy az 1340-es évektől a pécsi polgárok már nem csupán a város közvetlen környékén, hanem a környező mezővárosokban és azok határában is igyekeznek birtokokat szerezni. Így ezeket a településeket erősebben kapcsolták Pécs vonzáskörzetéhez.

Pécs növekvő jelentőségét mutatja, hogy a 14. századra már hetente két alkalommal, szerdán és vasárnap tartottak vásárt.⁸⁵ A vasárnapi piac lehetett az ősi, még I. Béla uralkodása előtt keletkezhetett. A 13-4. század fordulóján már Pécs környékén is megfigyelhető a piackörzetek összekapcsolódása.⁸⁶ Pécsváradon 1258-ra ugyancsak két hetivásár alakult ki. Ezeket szintén szerdán és vasárnap tartották.⁸⁷ Így a két település piagai egymás konkurenciái lettek, és kölcsönösen csökkentették egymás forgalmát. Az összehangolás jeleként értékelhető azonban, hogy a 14. század második felében a vasárnapi piacos napot Pécsváradon áttették a hétfői napra.⁸⁸ Kéménden a 13. század második felében a Győr nemzetség Óvári ága épített ki egy vásárral rendelkező birtokközpontot.⁸⁹ Péctől délre három piacos hely alakult ki a korai időben. Szerdahelyen 1177 tájától — nevéből következőleg — szerdán tartottak hetivásárt,⁹⁰ Harsányban hétfőn,⁹¹ Siklóson pedig ismeretlen napon⁹² működött egy-egy piac.

---

⁸² A. V. 267-268.

⁸³ A. V. 540-541.

⁸⁴ Dl. 3683.

⁸⁵ Diószegi 42-43.

⁸⁶ Szűcs J.: Az utolsó Árpádok. (a továbbiakban: Szűcs Az utolsó Árpádok) Bp. 1993. 255.

⁸⁷ Gállos F. — Gállos O.: Fejezetek Pécsvárad történetéből. Pécs 1988. 59.

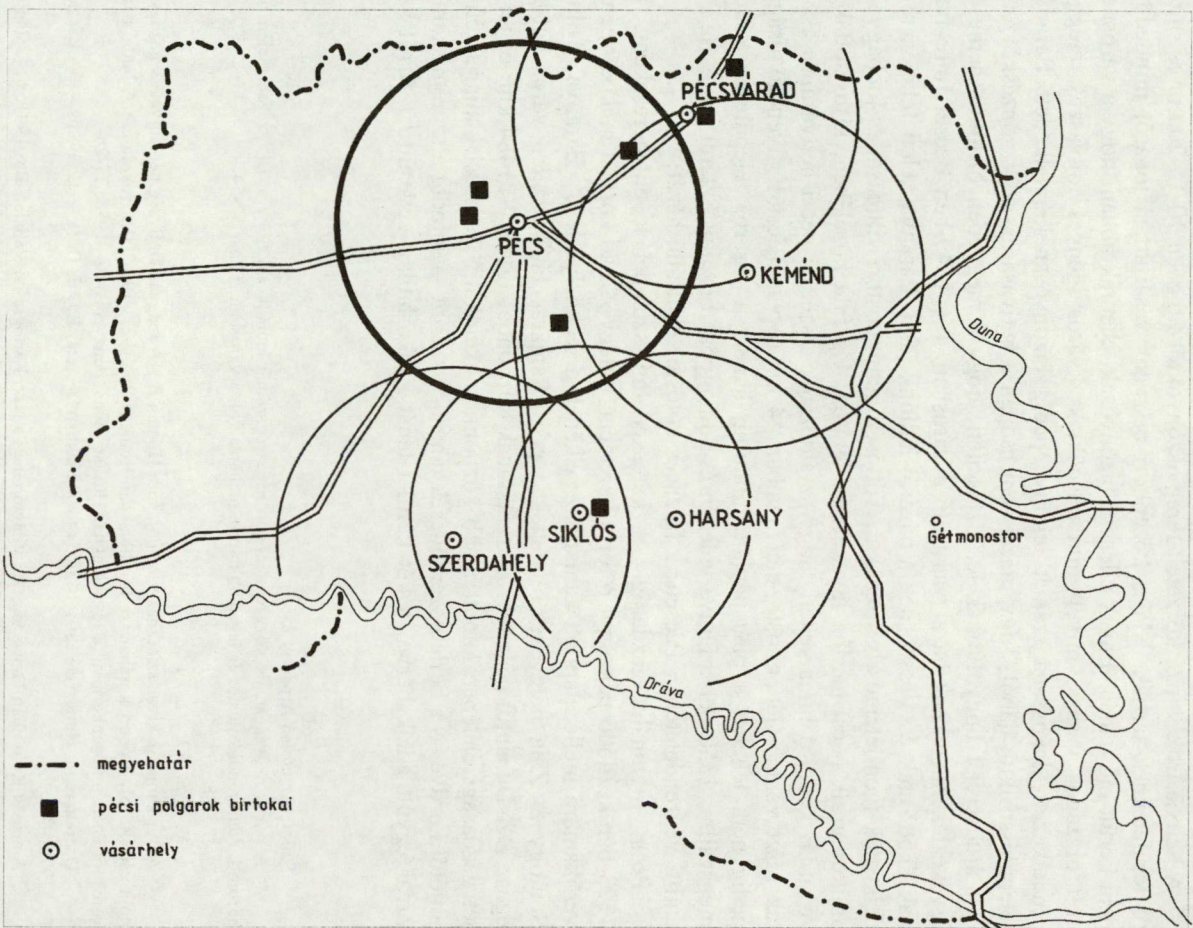
⁸⁸ 1408. Z. V. 559.

⁸⁹ Első említése 1285. AÚO. IX. 435-436.

⁹⁰ ÁMF. I. 392.

⁹¹ Első említése 1247. AÚO. VII. 247-248.

⁹² Első említése 1294. AÚO. X. 162-165.

A hetivásárok vonzáskörzeteit terepviszonyoktól függően 10-15-20 km-es sugárú területeknek tartják.⁹³ Pécs középkori országos vásártartási jogáról mindeddig nem került elő utalás. Ennek ellenére bizonyosak lehetünk abban, hogy a városnak volt országos vására, mivel mint püspöki székváros igényes fogyasztó réteggel rendelkezett, lakossága számát tekintve pedig bizonyosan kiemelkedett Baranya településstruktúrájából,⁹⁴ így piacai sem csupán a hetivásárok szűk vonzáskörzetének árucseréjét bonyolították le. Ezt sejteti, hogy a megyében birtokos nemesek igyekeztek maguknak házat vásárolni a városban. Így 1349-ben Becsei Imre fiainak, Töttösnek és Vesszősnek a házáról hallunk, akik Baranya keleti felében rendelkeztek igen jelentős birtokokkal. Töttösék gétmonostori villicusát és jobbágysait, amikor uraik pécsi házába igyekeztek, félúton, Ug falu közelében, kifosztották.⁹⁵ A rablás keddi dátuma sejteti, hogy az áldozatok a szerdai pécsi hetivásáron akartak részt venni. Gétmonostor légvonalban 44 km-re van Pécestől. Ilyen távolságra pedig nem lehetett a piac napján elindulni, hanem a vásáros településen kellett megszállni. 1350-ben a Dráva vidékén és Somogyban birtokos Sztárai János fia Pál említi végrendeletében Pécsset, a ferences kolostor előtt álló házát.⁹⁶

Pécs, regionális gazdasági és kereskedelmi szerepének elismeréseként, az 1323-ban kezdődő pénzügyi reform keretében a négy Árpád-korban működő pénzverőkamara mellé alapított kamarák egyikének a székhelye lett.⁹⁷ Baranya, Tolna, Somogy és Zala megyéket rendelték a pécsi kamara alá,⁹⁸ ezzel a város lett az egész Dél-Dunántúl pénzügyi igazgatásának központja. Így egy 21484 km²-es terület gazdasági életében kapott újabb központi funkciókat.⁹⁹ A pécsi kamarát létrejöttétől kezdve — a bérleti szerződések tanúsága szerint — mindig a szerémi kamarával együtt adták bérbe, a két kerület tehát gyakorlatilag egyesült.¹⁰⁰ Arról saj-

⁹³ Szűcs: Az utolsó Árpádok 256.

⁹⁴ A város nagyságát, és közvetett módon népességszámát mutatja az, hogy a 14. század elején már három koldulórendi kolostor és legalább három plébánia volt a városban. Tímár 52-54.

⁹⁵ Z. II. 388.

⁹⁶ A. V. 356-357.

⁹⁷ Az új kamarák kiválasztásának szempontjaira Hóman B.: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. (a továbbiakban Hóman) Bp. 1921. 197-200.; Huszár L.: A budai pénzverés története a középkorban. (a továbbiakban Huszár: Budai pénzverés) Bp. 1958. 27-28.

⁹⁸ Decreta regni Hungariae 1301-1457. (a továbbiakban Decreta) Ed. F. Döry — G. Bónis — V. Bácskai, Bp. 1976. 107.

⁹⁹ A mérést Kolumbán Tamás végezte Világtörténeti atlasz. Kartográfiai Vállalat, Bp. 1991. 114. alapján.

¹⁰⁰ Decreta I. 107. és 118-119.; Hóman 197-8.; Huszár: Budai pénzverés 27-28.

nos nincsenek információink, hogy a pécsi-szerémi kamara területén Pécsen kívül hol folyt még pénzverés, valamint arról sem, vajon két központja volt-e az egyesült kamarának, vagy Pécsről irányították az eredetileg Szerémhez tartozó területeket is. Pécs meghatározó szerepét feltételezve a város pénzügyi—adminisztrációs vonzáskörzetéhez sorolhatjuk a szerémi kamara megyéit, Bodrogot, Bácsot, Szerémet és Valkót.¹⁰¹ Az együttes vonzáskörzet így elérhette a 40 ezer km²-t, és ez az ország teljes területének több mint 12 %-t jelentette.

E hatalmas terület egyben az ország legnépesebb vidékeit foglalta magába.¹⁰² Erre utalnak a pécsi-szerémi kamara bérleti összegei. Az Anjou uralkodók ugyanis mindig a pécsi-szerémi kamaráért kérték a legtöbbet. 1335-ben és 1342-ben 1500 márkát, 1345-ben pedig már 3300 márkát, amit általában négy részletben, Budán vert aranyforintokban kellett kifizetni.¹⁰³ A magas összegek bizonyítják, hogy a budai kamara után a pécsi-szerémi volt a legjövedelmezőbb, s talán a 14. század közepére, a pénzverés és a kamarahaszna beszedésének szétválasztásáig (1370 körül),¹⁰⁴ időlegesen a budai jelentőségét is meghaladhatta. Ezt Szerecsen Jakab 1352-től kezdődő pécsi kamaraispáni szerepvállalása sejteti.¹⁰⁵

A bérleti díj fejében az összes kamarai jövedelmet a bérlő élvezte. Őt illette meg a pénzváltásból származó haszon, majd a helyette bevezetett portális adó; a nemesérc monopoliumból és a bányajövedelmekből befolyt haszon, sőt bíraskodási jogot nyert a kamara alkalmazottai felett.¹⁰⁶ Az adminisztratív irányítás Pécsről történt, a bevételek összegyűjtését megyénként végezték. Mivel a pécsi kamarához nem tartozott bányavidék, ezért itt a pénzverés pagamen ezüstre épült.¹⁰⁷ A pénzváltásnál vagy az adóbeszedésnél összegyűjtött pénzt vissza kellett szállítani a kamaraispánság finomító- és pénzverőházaiba, tehát nagyrészt Pécsre. A befizetések igazolására a hiteleshelyek megbízottai adtak ki okleveleket. A Pécsről induló

¹⁰¹ Decreta I. 107. és 118-119.

¹⁰² Kubinyi A.: A középkori körmöcbányai pénzverés történeti jelentősége. (a továbbiakban Kubinyi: Körmöcbánya) in: Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára. Szerk. Gedai I., Bp., 1978. 10-16.

¹⁰³ Thallóczy L.: A kamara haszna története. Bp. 1879. 56-57.; Hóman 204.; Kubinyi: Körmöcbánya 10-16.

¹⁰⁴ Kubinyi: Körmöcbánya 15.

¹⁰⁵ Horváth H.: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban. in: Numizmatikai Közlöny 30-31 (1931-1932) 17.; Horváth T. A. — Huszár L.: Kamaragrófok a középkorban. in: Numizmatikai Közlöny 54-55 (1955-1956) 25.; Huszár: Budai pénzverés 51-53.

¹⁰⁶ Hóman 203-212.; Huszár: Budai pénzverés 29.

¹⁰⁷ Kubinyi: Körmöcbánya 15-16.

adószedőket a helyi hiteleshely emberei kísérték. Baranyában bizonyos a pécsi káptalan bekapcsolódása. 1327-ben Kéméndi Jakab comes fiainak adott ki igazolást a káptalan arról, hogy minden birtokuk után megfizették az adót.¹⁰⁸ Három eszten-dővel később Bonaghunca-i János mesterrel Loch Miklós prebendáriust küldték ki, hogy a pénzváltás lebonyolítása után az igazolásokat ki tudják adni.¹⁰⁹ Alkalman-ként Baranyán kívül is szerepet kaphatott a káptalan, így a város két vonzáskörzete (kamaraigazgatási és hiteleshelyi) összekapcsolódva erősítette egymást. Nem véletlen, hogy a pécsi hiteleshely a kamara megalapítása után, az 1320-as évektől fedte le teljesen Somogy megyét, megjelent Bodrogbán, sőt elérte Zalát is, a kamaraigazgatás Pécestől legtávolabbra eső területét. A pécsi egyházmegyéhez tartozó területek közül Pozsega volt az egyetlen, amely semmilyen formában nem kapcsolódott a pécsi-szerémi kamarához, hanem szlavón kamarai kerület részét képezte.¹¹⁰ Így a pozsegai terület a pénzügyi és az adóigazgatás terén Szlavónia felé orientálódott, s mint láttuk, az 1320-as évektől a pécsi káptalan sem végzett már hiteleshelyi tevékenységet itt. A Péccsel való kapcsolatok megritkulását a pozsega-szentpéteri káptalanban is érezték, és elérkezettnek látták az időt a pécsi püspökhöz való kapcsolatuk további lazítására. Az 1330-as évek elején a pozsegai prépost megpróbálta — úgy tűnik, sikertelenül — megakadályozni azt, hogy a pécsi püspök beleszóljon káptalanja kanonoki stallumainak betöltésébe.¹¹¹

A püspökségi szervezettől független egyházi intézményekként a koldulórendek kolostorai is szerepet játszottak Pécs életében, s bizonyos mértékben bővítették a város központi funkcióit. Pécsen a 14. század közepéig három koldulórend alapított rendházat. A két legjelentősebb a ferences és a domonkos igen korán, az 1230-as években, szinte egy időben jelent meg a városban.¹¹² A pécsi ferences rendház első ismert gvardiánját, Vincét, 1256 táján említik, amikor részt vett a bajcsi pálos kolostor felszentelésén.¹¹³ A pécsi rendház lehetett a Dél-Dunántúl első ferences alapítása, így a kialakuló rendi közigazgatásban is szerepet kapott. Az 1239-ben függetlenné vált magyar ferences provinciában is őrségekbe szervez-

¹⁰⁸ Df. 259831.

¹⁰⁹ Df. 259832.

¹¹⁰ Hóman 289-290.

¹¹¹ Kosztá: Pozsegai kápt. 44.; Sm. IX. 543-544.

¹¹² Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I. (a továbbiakban Karácsonyi: Ferencesek) Bp. 1922. 16.

¹¹³ AÚO. XII. 352.

ték a kolostorokat, élükre a jelentősebb településeken álló és korai alapítású rendházak kerültek. A rendi közigazgatás kialakítása az 1240-es évek második felében történhetett. A ferences tartományi gyűlésekről 1248-tól vannak adataink.¹¹⁴ Az 1260-as narbonne-i generális káptalanon pedig már felsorolták a magyar rendtartomány nyolc custodia-ját, s ezek egyikét pécsinek nevezték.¹¹⁵

A pécsi őrségbe tartozott a Zala megyében, a Mura folyó mellett 1248-ban létrehozott szeményei rendház,¹¹⁶ az 1292-ben a Körös megyei Kőkaproncán alapított kolostor,¹¹⁷ az először 1295-ben említett Somogy megyei segesdi¹¹⁸ és a bizonytalan alapítású, talán IV. Béla kori varasdi monostor.¹¹⁹ Érdekes, s talán nem véletlen, hogy az 1301-ben a Korógyi (Szeglaki)-család támogatásával felépült pécsi ferences kőkolostor¹²⁰ a várossal felépülése után a város nyugati irányú kivezető útja mellett, a Szigeti-kapu előtt állt. Ott, ahol a várost Kálmáncsehi—Babócsa irányba el kellett hagyni, ha a custodia rendházait el akarták érni. Az őrséghez tartozó kolostorok feltűnően távol feküdtek Pécestől. Három egyházmegyében, a pécsi, a zágrábi és a veszprémi püspökségekben helyezkedtek el. Vélhetőleg tudatosan alakították így. Ezzel akarták elejét venni annak, hogy a püspökök bármiféle ellenőrzést gyakoroljanak a szervezetüktől független custodia felett. A távoltság azonban a kolostorok kapcsolattartását is megnehezíthette. Az őrségek vezetőinek, a custosoknak, a rend alapítása idején nagy befolyásuk volt. Jogban állt az alájuk tartozó kolostorok vezetőit — akár a provinciális közbenjárása nélkül — leváltani, és helyettük újakat kinevezni. 1239-ben azonban korlátozták hatalmukat. Ettől kezdve egyre inkább csak megtisztelő, formális tisztséget jelentett a custoság, tényleges hatalommal nem járt. A tisztség betöltőjét 1239-től rövid ideig az őrség kolostorai választották, de a 13. század közepétől a provinciális nevezte ki a custodia tekintélyes szerzeteseivel való konzultálás után. Az ór megbízatása a két tartományi gyűlés közötti időre szólt. Az ő joga volt igény esetén összehívni a custodia gyűlését. Ezeknek a káptalanoknak azonban a provinciális gyűlésekkel

¹¹⁴ Karácsonyi: Ferencesek I. 20.

¹¹⁵ Szabó Gy. P.: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp. 1921. 63.

¹¹⁶ Karácsonyi: Ferencesek I. 272-273.

¹¹⁷ Karácsonyi: Ferencesek I. 119-120.

¹¹⁸ Karácsonyi: Ferencesek I. 245.

¹¹⁹ Az őrséghez sorolták az 1373-ban Ludhregen alapított rendházat is, Karácsonyi: Ferencesek I. 199. és 288.

¹²⁰ L. Wadding: *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisci Institutorum* I. Nr. 13. 1933. Ad Aquas Claras

ellentétben semmilyen döntési joga nem volt. Így szerepük is igen csekély maradt. Nagyon ritkán rendezték meg őket, noha megtartásukat a regula is előírta. A 14. század közepétől szinte teljesen megszűntek.¹²¹ A custos személye, mint választott/kinevezett vezető nem feltétlenül a pécsi rendházból kellett, hogy kikerüljön. Úgy tűnik, hogy a custodia központ nem járt számottevő központi funkcióbővüléssel a város számára. A custodia területe nem képez újabb vonzáskörzetet. A vizsgált időszakban csupán egy alkalommal, 1348-ban rendeztek a pécsi kolostorban országos káptalant.¹²²

Az 1238-ban először említett domonkos kolostor az alapítás idejében a délvidéki misszió támogatásában kapott szerepet. Itt gyűjtötték a boszniai székesegyház felépítésére szánt pénzeket.¹²³ Idővel, mivel magas szintű teológiai oktatás folyt benne, iskolája növelte a város tekintélyét. A 13. század második felében talán itt állították össze a Pécsi egyetemi beszédek néven ismert prédikációs gyűjteményt.¹²⁴ A kolostorban kellett 1286. május 12-től 73 napig vezekelnie Lőrinc fia, Kemény comesnek az Óvári Konrád fia, Jakab ellen elkövetett hatalmaskodásai miatt. Előírták Kemény mesternek azt is, hogy a 74. napon száz nemes ember kíséretében mezítláb, megeresztett övvel, megbocsátást kérve vonuljon Jakab elé.¹²⁵

Pécsett a 14. század elejére megtelepedett harmadik koldulórend, az ágostonos remeték kolostoráról nagyon kevés említés maradt ránk, így központi funkcióit értékelni nem lehet.

A város általános vonzáskörzetét az egymás hatását inkább erősítő, mintsem gyengítő központi funkciók (egyházkormányzati, oktatási, liturgikus, hiteleshelyi, birtokközpont, piacoshely, pénzügyi igazgatás) összekapcsolódása és intenzitása alapján, kell megállapítanunk. A magyar várostörténeti kutatás a nagyvárosok, a regionális jelentőségű települések körül hármas vonzáskörzetet mutatott ki. Egy 15-17 km-es gyűrűt, amely a hetipiac forgalmában jelentkezett, továbbá egy 70 km-es, és egy 150-170 km-es sugarú körben elhelyezkedő külső vonzáskörze-

---

¹²¹ H. Holzapfel: *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg 1909. 193-196.

¹²² Karácsonyi: *Ferencesek* I. 226-227.

¹²³ Hodinka A.: *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*. Bp. 1898. 8.; Sm. IV. 65-66.

¹²⁴ Csizmadia: *Felsőoktatás* 23.

¹²⁵ AÜO. IX. 435-437.

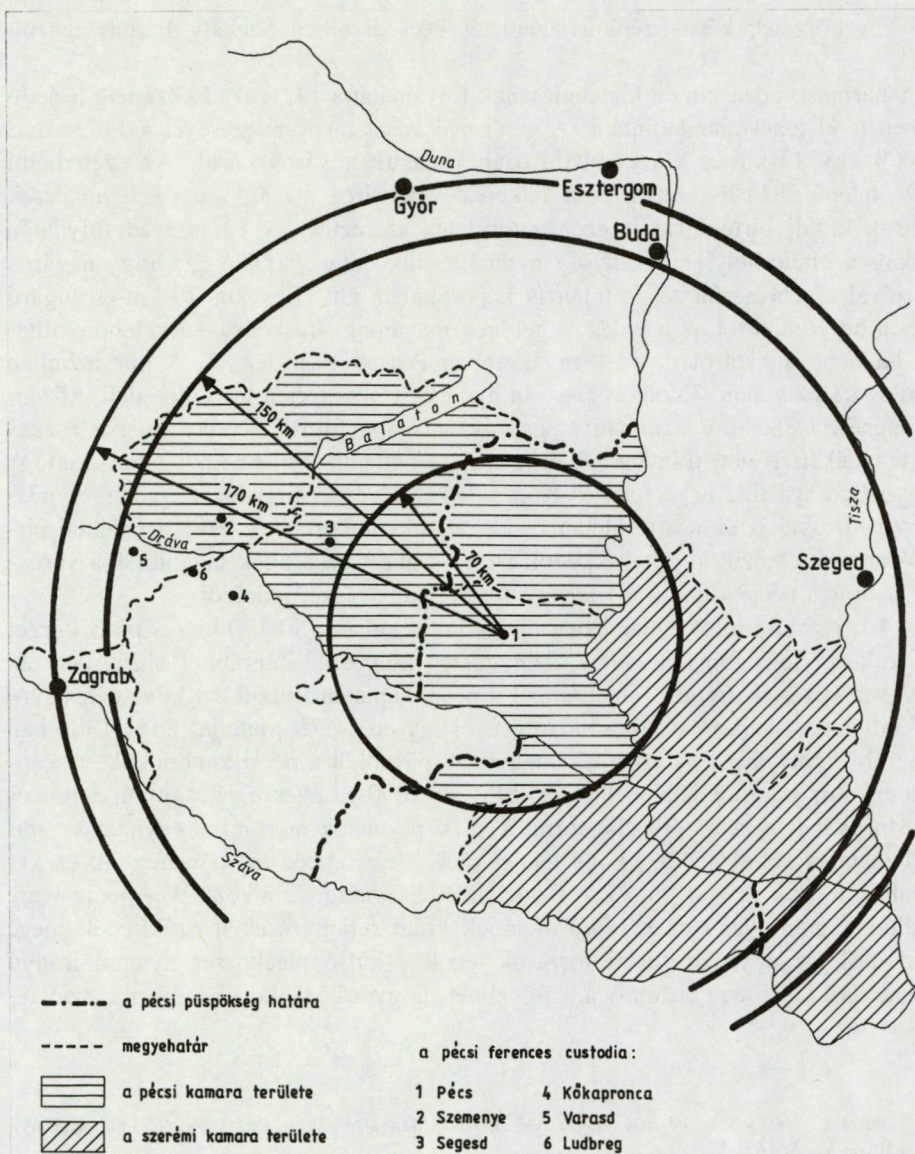
126 A körzetek későközépkori meglétét Pécs esetében Szakály Ferenc igazolta.¹²⁷

A hármasszöveg körzet kialakulásának folyamatát a 14. század közepéig terjedő időben is ki lehet már tapintani. A vásárnapi vásár megrendezésével a 11. század elejétől egy 15-km-es körzet bizonyosan kialakult a város körül. Az ezen belül fekvő településekről rendszeresen felkeresték a város piacát, s a pécsi hospesek városon kívüli birtokaikat is ezen a területen szerezték. A 13. század folyamán jobbra a hiteleshelyi tevékenység nyomán válik érzékelhetővé az, hogy a város egy jóval tágabb területtel is intenzív kapcsolatban állt. Egy kb. 70 km-es sugarú körben helyezhető el az a vidék, amelynek magánjogi írásbeliségének lebonyolítását, ha nem is kizárólag, de leggyakrabban Pécssett végezték el. A kör azonban némileg szabálytalan. Északon „be van nyomva”, nem terjed túl Tolna déli, középső felénél. Délkeletre azonban megnyúlva magába foglalja Valkó megye északkeleti vidékét. Keleti irányban Bodrog megye nyugati területét, nyugaton Somogy megye Baranya felé néző felét és Körös délkeleti részét foglalja magában. A püspökség birtokai is ezen a területen belül helyezkedtek el, s az ezen a vidéken birtokló nemesek közül kerültek ki azok is, akik házat vásároltak maguknak a városban. A kör a pécsi kamara alá tartozó terület nagy részét is lefedi.

A 13. század utolsó évtizedében megindult a külső, 150-170 km-es piaci körzet kialakulása, legalábbis nyugat, délnyugati irányban. Zágrábból 1262-ben és 1292-ben keresték fel első alkalommal a pécsi káptalant, majd ezt követően egyre gyakrabban. A kapcsolat kölcsönösségét, és így erősségét mutatja, hogy 1306-ban a zágrábi káptalanból választottak maguknak püspököt a pécsi kanonokok. A képzetbeli kör peremvidékén elhelyezkedő, az 1290-es évekre létrejött új ferences kolostorokat is a pécsi őrségbe sorolták. E kapcsolatok még mind egyháziak, ami részben talán abból adódik, hogy jellegüknek fogva, ebben az időben, csak ezeket foglalták írásba. A kialakuló kereskedelmi és gazdasági érintkezéseket pedig vagy egyáltalán nem, vagy csak rövid életűnek szánt feljegyzéseken örököltették meg. Ezért csak az egyháztörténeti források jelzik a külső piackörzet nyugati irányú formálódását. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a középkornak ebben a szaka-

¹²⁶ Szűcs J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 92-111.; Kubinyi: Városhálózati 59. és 66.

¹²⁷ Szakály F.: Schreiber Farkas pécsi bíró (1527-1542). in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1975-1976. 80.

szában az egyházi kapcsolatoknak igen jelentős településösszekötő szerepük volt. Szinte előkészítették a kereskedelmi kapcsolatokat, s ezzel megalapozhatták a későbbi vonzáskörzeteket. A hármas piackörzetnek a 13. század végén, 14. század elején megindult kialakulása jelzi, hogy Pécs elindult a nagyvárossá, regionális jelentőségű településsé fejlődés útján, s ezzel az Árpád-kori püspöki székhelyek többségével ellentétben megőrizte, sőt tovább növelte szerepét a középkori településstruktúrában.